
ПРИМУСОВІ ВИСЕЛЕННЯ І ПРАВА ЛЮДИНИ

ВИКЛАД ФАКТІВ № 25

(REV. 1)

**ХАРКІВ
ХАРКІВСЬКА ПРАВОЗАХИСНА ГРУПА
2020**

Третє видання, стереотипне

Ця публікація здійснена
за фінансової підтримки Європейського Союзу.
За зміст публікації відповідає лише
Харківська правозахисна група, і його ні за яких обставин
не можна вважати таким, що відбиває позицію Європейського Союзу

This document has been produced
with the financial assistance of the European Union.
The contents of this document are the sole responsibility of
Kharkiv Human Rights Protection Group and can under no circumstances
be regarded as reflecting the position of the European Union

Примусові виселення і права людини. Виклад фактів № 25
(Rev. 1) / ГО «Харківська правозахисна група». — Харків, 2020. —
64 с.

Серія «Виклад фактів у галузі прав людини» видається Центром прав людини при Відділенні Організації Об'єднаних Націй у Женеві. Вона освітлює питання прав людини, які вивчаються або викликають особливий інтерес.

Публікації цієї серії розповсюджуються безкоштовно в усьому світі. Вони можуть перекладатися на інші мови, окрім офіційних мов Організації Об'єднаних Націй, за умови, що їх зміст не змінюється, що організація, яка передруковує їх, інформує про це Центр людини в Женеві і що цей Центр зазначається як джерело інформації.

ПРИМІТКА

Терміни, що вживаються та виклад матеріалу в цьому виданні не означають вираження з боку Секретаріату Організації Об'єднаних Націй будь-якої думки щодо правового статусу тієї чи іншої країни, території, міста або району або їх влади або щодо делімітації їх кордонів.

* * *

Умовні позначення документів Організації Об'єднаних Націй складаються з великих літер і цифр. Коли таке позначення зустрічається в тексті, воно служить вказівкою на відповідний документ Організації Об'єднаних Націй.

ЗМІСТ

Вступ	7
I. Що таке примусові виселення?	10
Визначення	10
Види виселень	10
Поширені помилки	12
II. Заборона примусового виселення відповідно до міжнародного права	14
Примусові виселення є порушенням прав людини	14
Примусові виселення, як правило, носять дискримінаційний характер або призводять до дискримінації	15
Примусові виселення порушують права на достатнє житло і гарантоване володіння	18
Примусові виселення можуть також порушувати право на харчування	19
Примусові виселення можуть порушувати міжнародне гуманітарне право і являти собою міжнародні злочини	20
Примусові виселення можуть викликати довільне переміщення і є порушенням прав внутрішньо переміщених осіб і біженців	21
Примусові виселення можуть порушувати право корінних народів на землю	24
Примусові виселення серйозно впливають на права жінок	25
Примусові виселення серйозно впливають на права дітей і їх розвиток	26
Правозахисники і жертви примусових виселень часто зазнають переслідувань	27

III. У чому полягають зобов'язання держав та обов'язки інших сторін?	29
A. Загальні зобов'язання	30
Заборона примусових виселень вступає в силу негайно і не залежить від ресурсів	30
Держави повинні вживати всіх заходів для запобігання випадкам виселень	31
Держави повинні захищати всіх від примусових виселень третіми сторонами	34
Правозахисного підходу необхідно дотримуватися в будь-якій ситуації, пов'язаній з виселенням	34
B. Зобов'язання у разі, коли виселення є неминучим	36
Повністю обґрунтовані виселення допустимі за виняткових обставин	36
1. Зобов'язання до проведення будь-якого виселення	38
Перш за все повинні розглядатися всі можливі альтернативи виселенню	38
Всі проекти повинні включати оцінку наслідків виселення	39
У разі їх неминучості виселення повинні здійснюватися з дотриманням прав людини і належної процедури	40
Права на інформацію і реальну консультацію і участь повинні дотримуватися на всіх стадіях процедури	41
Правові та інші засоби захисту повинні надаватися в будь-який час	42
Примусові виселення не повинні призводити до появи безхатченків	42
Адекватна компенсація повинна бути забезпечена заздалегідь	44
Слід вживати всіх необхідних заходів для зведення до мінімуму наслідків виселень	45
2. Зобов'язання під час виселень	46
3. Зобов'язання після виселення	46
C. Обов'язки інших сторін	47
Установи системи Організації Об'єднаних Націй та міжнародні фінансові установи	47
Приватний сектор	49

IV. Моніторинг і звітність у контексті примусового виселення	51
A. Національна звітність та моніторинг	51
Законодавчий і судовий захист	51
Національні правозахисні установи.....	53
Організації громадянського суспільства та громади	54
B. Регіональна підзвітність	56
C. Міжнародний моніторинг	58
Договірні органи Організації Об'єднаних Націй	58
Спеціальні процедури Організації Об'єднаних Націй	59
Місії Організації Об'єднаних Націй із встановлення фактів	61

ВСТУП

Щорічно мільйони людей в світі опиняються перед загрозою виселення або піддаються примусовому виселенню, часто втрачаючи житло і землі, будучи змушені жити в умовах крайньої бідності без засобів до існування. Як правило, примусові виселення завдають глибокої травми і ще більше знижують рівень життя тих, хто часто і без того вже потрапив в категорію маргінальних або вразливих членів суспільства.

Примусове виселення має місце в найрізніших частинах світу — як в країнах, що розвиваються, так і в розвинених країнах, чи йдеться про процес розвитку, надзвичайні ситуації або відновлення. Додаткової гостроти і складнощів проблемі примусових виселень надають процеси прискорення урбанізації, зміни клімату та глобалізації, фінансові та інші глобальні кризи.

Примусові виселення є конкретним міжнародно-правовим феноменом. Його найрізноманітніші наслідки мають багато спільного з довільним переселенням та іншою практикою, пов'язаною з насильницьким або недобровільним виселенням людей з їхніх будинків, з їхніх земель або з їхніх громад.

Міжнародне співтовариство неодноразово заявляло, що практика примусового виселення є грубим порушенням прав людини, особливо права на достатнє житло¹. Цією заявою визнається той факт, що практика примусового виселення є грубим порушенням прав людини, особливо права на достатнє житло. Цією заявою визнається той факт, що права людини є взаємозалежними, неподільними і взаємозалежними. Примусові виселення — це не тільки посягання на недоторканність житла. Занадто часто вони слугують джерелом інших серйозних порушень прав людини, особливо, якщо супроводжуються примусовим переселенням або позбавленням житла. Наприклад, якщо жертви примусових виселень не отримують належного альтернативного житла, вони опиняються в ситуації, що загрожує їхньому життю і здоров'ю, і нерідко позбавляються доступу до продовольства, освіти, медичного обслуговування, працевлаштування та інших джерел засобів для існування. Так, примусові виселення часто призводять до втрати засобів для виробництва продовольства або прид-

---

¹ Резолюції 1993/77 і 2004/28 Комісії Організації Об'єднаних Націй з прав людини.

бання його іншим шляхом, а діти переривають або повністю припиняють навчання в школі.

Примусові виселення, як правило, призводять до того, що люди опиняються в стані крайньої бідності, коли виникає загроза праву на саме життя. До того ж вони часом стають жертвами жорстокого, нелюдського або такого, що принижує гідність, поводження, особливо якщо такі дії здійснюються із застосуванням насильства або з метою дискримінації. В процесі примусових виселень люди часто зазнають утисків або побиття, а іноді і нелюдського поводження або гинуть. Жінки і дівчата особливо вразливі перед насильством, в тому числі сексуальним, до, під час і після виселення. Результатом примусових виселень можуть бути також непрямі порушення політичних прав, наприклад права брати участь в голосуванні, якщо люди виявляються безпритульними. Вони можуть також завдавати глибокий згубний психологічний вплив на тих, кого виселяють осіб, зокрема на дітей, які відчувають коротко- і довгострокові наслідки.

В контексті примусових виселень часто перестає діяти право на засоби правового захисту і використання механізмів судового або іншого контролю, зокрема на оспорування підстав для примусового виселення, що веде до порушення інших прав людини, що стосуються доступу до правосуддя.

Виселення з міркувань розвитку часто плануються або проводяться в ім'я «суспільного блага» або «громадських інтересів», але не забезпечують захист найбільш вразливих верств, дотримання належних гарантій або передбачених законом процедур. Це стосується багатьох великомасштабних проєктів в області розвитку і інфраструктурних проєктів, таких як будівництво гребель або видобуток корисних копалин, придбання землі, модернізація міського господарства, благоустрій міст або проведення важливих міжнародних ділових або спортивних заходів.

Проблема полягає в тому, що виселення в ім'я розвитку в цілому не приносять користі найбільш нужденним. Наприклад, замість того, щоб застосовувати правозахисні норми, відповідно до яких до числа першочергових відносять такі завдання, як гарантії права володіння і активну, вільну і конструктивну участь жителів трущоб в прийнятті рішень в області розвитку, деякі країни проводять роботу з ліквідації нетрів і примусового виселення в прагненні досягти Цілей 7 розвитку, сформульованої в Декларації тисячоліття, на протипагу духу цієї мети, яка передбачає забезпечення до 2020 року суттєвого поліпшення життя як мінімум 100 млн. жителів трущоб.

Виправданням для виселення і переміщення людей з їхніх будинків може послужити також робота з відновлення в постконфліктний період і в період після стихійних лих або неналежне застосування законів про зменшення небезпеки стихійних лих або стандартів житлового будівництва.

Виселення не є неминучим наслідком урбанізації, розвитку і відновлення. Вони є результатом втручання людини.

У цьому Викладі фактів розглядаються питання заборони примусових виселень в рамках міжнародного права прав людини, конкретні зобов'язання держав та інших суб'єктів утримуватися від примусових виселень і забороняти їх, і шляхи забезпечення відповідальності та правового захисту в разі порушення цих прав і зобов'язань.

I. ЩО ТАКЕ ПРИМУСОВІ ВИСЕЛЕННЯ?

Визначення

Примусове виселення — це «**постійне або тимчасове виселення окремих осіб, сімей і/або громад з їх будинків і/або з їх земель проти їх волі без надання належного правового чи іншого захисту або без забезпечення доступу до такого захисту**».

(Комітет з економічних, соціальних і культурних прав, Зауваження загального порядку № 7 (1997) про право на достатнє житло: примусові виселення).

Примусове виселення характеризується наявністю різних, взятих окремо або в сукупності, наступних елементів:

- постійне або тимчасове виселення з житла, з землі або те й інше;
- виселення здійснюється проти волі мешканців, із застосуванням або без застосування сили;
- воно може проводитися без надання належного альтернативного житла і переселення, належної компенсації і/або доступу до продуктивних земель у разі необхідності;
- воно проводиться без надання можливості оскарження відповідного рішення або процесу виселення, без дотримання належної процедури і без урахування національних і міжнародних зобов'язань держави.

Види виселень

Примусові виселення з житла і з землі відбуваються в самих різних ситуаціях як в міських, так і в сільських районах, як в країнах, що розвиваються, так і в розвинених країнах. Виселення може стосуватися однієї особи, сім'ї, групи осіб або громади і навіть району і крупно-масштабних переміщень, охоплюючи тисячі і десятки тисяч людей. Далі наводяться ситуації, що можуть призвести до виселення. Деякі з них будуть більш детально розглянуті нижче:

- проекти міського і сільського розвитку, наприклад будівництво грєбель або доріг;
- гірничодобувна та інші види промислової діяльності;
- благоустрій міст, модернізація/перетворення міського господарства, зокрема попередження лих;

- зонування, міське та територіальне планування;
- «мегазаходи», наприклад великі міжнародні та спортивні заходи;
- великомасштабні придбання і оренда земель;
- приватизація житла і землі і/або спекуляція ними;
- відсутність юридичних гарантій права володіння, законодавства про захист прав або його невиконання;
- зміни, що стосуються житла та землі, в країнах, що знаходяться в процесі переходу до ринкової економіки;
- невидача або невизнання правових титулів на землю і житло, включаючи не врегульовані земельні позови;
- знесення нетрів і криміналізація бідності;
- корупція і зіткнення державних і приватних інтересів;
- дії щодо об'єктів нерухомості та приватного підприємництва, включаючи захоплення об'єктів нерухомості і шахрайське кредитування;
- захоплення землі, в тому числі збройними групами і воєнізованими формуваннями;
- дискримінаційні закони і практика, в тому числі в питаннях спадкування;
- проживання в неформальних поселеннях через бідність або переміщення внаслідок природного або антропогенного впливу, міграції з сільських районів до міст і з інших причин;
- недоступність житла за ціною і облагороджування раніше запущених районів;
- прострочення платежів по оренді або іпотеці/звернення стягнення;
- насильство або жорстоке поводження в сім'ї;
- володіння житлом в поєднанні з наявністю дозволу на роботу (наприклад, стосовно домашньої прислуги або сезонних робітників);
- політичні та етнічні конфлікти з використанням практики виселення, знесення житла і переміщення в якості зброї війни з метою етнічної чистки і регулювання руху населення;
- міжнародні та неміжнародні конфлікти і вибір в якості мети житлових будинків, зокрема для колективного покарання;
- так звані контртерористичні заходи;
- каральні та репресивні дії «щодо забезпечення законності і порядку» (див. вставку нижче).

16 грудня 2008 року поліція провела примусові виселення і широкомасштабне знесення будинків в населеному пункті Тете [Порт-Морсбі, Папуа — Нова Гвінея]. Згідно з заявами співробітників поліції, вони діяли в межах розслідування вбивства бізнес-мена неподалік від населеного пункту. За повідомленнями, незважаючи на виконання ультиматума поліції про співпрацю і арешти кількох підозрюваних 18 і 19 грудня 2008 року, поліція

використала бульдозери для знесення будинків приблизно 300 жителів населеного пункту. Уряд не надав альтернативного житла і не надав жодної іншої допомоги тим, хто став безхатченком. Жителі повідомили про те, що їх ніхто не повідомив про вимогу покинути житло і що несподіваний напад поліції мав місце після того, як вони виконали вимоги ультиматуму. 22 грудня 2008 року Національний суд видав розпорядження на користь жителів, дозволивши їм повернутися в свої будинки і заборонивши поліції проводити подальше руйнування їх майна.

Джерело: United Nations, "Call for Government to protect against forced eviction in Port Moresby", press release, 22 July 2009. Доступно за адресою http://pacific.ohchr.org/docs/PR_PNG_220709.doc.

Поширені помилки

- **Не всі виселення заборонені міжнародним правом прав людини.** Заборона примусових виселень не поширюється на виселення, що здійснюються як відповідно до закону, так і на виконання положень міжнародних договорів з прав людини. Наприклад, переміщення людей з потенційно небезпечної землі може бути продиктовано необхідністю захисту людського життя. Однак навіть за таких обставин виселення повинні здійснюватися з дотриманням національного законодавства та відповідних міжнародних стандартів, включаючи дотримання належних законних процедур.
- **Адміністративне або судове рішення не обов'язково призводить до законного чи належним чином обґрунтованого виселення.** Навіть в тому випадку, якщо національний суд виносить рішення про виселення або якщо виселення проводиться відповідно до національного законодавства, ситуація може, тим не менш, являти собою примусове виселення, якщо вона не відповідає міжнародним стандартам в галузі прав людини та міжнародним зобов'язанням держави.
- **Примусові виселення не обов'язково супроводжуються застосуванням фізичної сили.** Люди можуть опинитися такими, що змушені полишити свої будинки або свою землю через переслідування, погрози або інші форми залякування. Примусове виселення може здійснюватись в такій формі, як відключення водопостачання або електроенергії або інші спроби унеможливити для людини подальше перебування у своєму житлі. Якщо мешканець залишає своє житло на час, чи то добровільно або в зв'язку зі стихійним лихом або конфліктом, а потім позбавляється можливості повернутися, така ситуація також може кваліфікуватися як примусове виселення.
- **Захист від примусового виселення не пов'язаний з майновими правами.** Незалежно від форми володіння — чи то власність, оренда

державного або приватного житла, кооперативне житло, колективні договори, лізинг, житло, що надається в надзвичайних обставинах або в тимчасове користування, або проживання в неформальних поселеннях — кожна людина має право на захист від примусового виселення. Однак позбавлення права власності на житло, здійснюване без належного обґрунтування або в порушення норм міжнародного права, також розглядається як примусове виселення.

II. ЗАБОРОНА ПРИМУСОВОГО ВИСЕЛЕННЯ ВІДПОВІДНО ДО МІЖНАРОДНОГО ПРАВА

Примусові виселення є порушенням прав людини

Примусові виселення являють собою пряме або непряме порушення всього спектру цивільних, культурних, економічних, політичних і соціальних прав, закріплених в міжнародних договорах, таких як:

- право на життя (Міжнародний пакт про громадянські і політичні права, стаття 6.1);
- свобода від жорстокого, нелюдського і такого, що принижує гідність, поводження (там же, стаття 7);
- право на особисту недоторканність (там же, стаття 9.1);
- право на достатній життєвий рівень, що включає право на достатнє житло, харчування, воду і санітарні умови (Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права, стаття 11, і відповідні резолюції Ради з прав людини);
- право на невтручання в особисте і сімейне життя і недоторканність житла (Міжнародний пакт про громадянські і політичні права, стаття 17);
- свобода пересування і вибору місця проживання (там же, стаття 12.1);
- право на здоров'я (Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права, стаття 12);
- право на освіту (там же, стаття 13);
- право на працю (там же, стаття 6.1);
- право на ефективні засоби правового захисту (Міжнародний пакт про громадянські і політичні права, статті 2.3 і 26);
- право володіти майном (Загальна декларація прав людини, стаття 17);
- право голосувати і брати участь у веденні державних справ (Міжнародний пакт про громадянські і політичні права, стаття 25)².

---

² Додаткову інформацію про ці права людини див. в викладах фактів, що випускаються УВКПЛ і перерахованих в кінці цієї публікації.

До таких порушень можна прямо або побічно віднести такі:

- *спосіб прийняття рішень про виселення* (наприклад, без консультацій або спільної участі, без надання інформації, за відсутності механізмів захисту);
- *спосіб планування виселень* (наприклад, без повідомлення, без забезпечення переміщення, без надання компенсації, надання її з затримкою або за відсутності обгрунтованих умов);
- *спосіб здійснення виселень* (наприклад, вночі або в погану погоду, без забезпечення захисту людей або їх майна);
- *використання методів утиску, погроз, насильства або застосування сили* (наприклад, примус людей до підписання угод, використання бульдозерів у той час, коли люди ще зайняті порядком свого майна...);
- *результати виселення* (наприклад, порушення процесу освіти дітей, переривання лікування, психологічна травма, втрата роботи і джерел засобів до існування, неможливість брати участь у голосуванні через відсутність житла, відсутність доступу до базових послуг або правосуддя в зв'язку зі знищенням документів, що засвідчують особу і майнові права, під час виселень і т. ін.).

Численні рішення, що приймаються державними, регіональними та міжнародними правозахисними механізмами, підтверджують численні порушення прав людини в результаті примусових виселень. Наприклад, Комітет з прав людини заявив, що практика примусового виселення є довільним порушенням громадянських і політичних прав жертв подібного виселення, особливо прав, передбачених статтею 17 Пакту про громадянські і політичні права (довільне або незаконне втручання в особисте і сімейне життя, посягання на недоторканність житла або таємницю кореспонденції).

Крім того, Комітет з прав людини дійшов висновку, що в поєднанні з расовою або етнічною дискримінацією примусове виселення є порушенням статті 26 Пакту (рівність перед законом і недискримінація в цьому контексті), а якщо воно зачіпає корінні народи і меншини, то тим самим порушується його стаття 27 (дискримінація щодо етнічних, релігійних або мовних меншин). Комітет проти тортур дійшов висновку, що за певних обставин підпал і руйнування будинків є актами жорстокого, нелюдського або такого, що принижує гідність, поводження чи покарання (див. також главу IV нижче).

Примусові виселення, як правило, носять дискримінаційний характер або призводять до дискримінації

У багатьох випадках жертвами примусових виселень є особи, що належать до конкретних груп населення: найбільш вразливим верствам суспільства,

громадам, що стикаються з дискримінацією, маргінальних верств і тим, хто не здатний впливати на прийняття рішень і концепцій проектів, які передбачають їх переміщення. Часто саме через свою бідність неможливо піддаються переміщенню і переселенню, а самі вони сприймаються в якості об'єктів, які не здатні чинити ніякого опору.

На думку Спеціального доповідача з питання про достатнє житло, «примусові виселення загострюють нерівність, соціальні конфлікти, сегрегацію та проблеми «гетто», а їх жертвами неминуче стають найбідніші, соціально і економічно вразливі і маргінальні верстви суспільства, особливо жінки, діти, меншини і корінні народи»³.

Дискримінація часто є одним з факторів примусових виселень. Під дискримінацією розуміється будь-яке розрізнення, виключення або обмеження на різних підставах, яке має наслідком або метою применшення або знищення визнання, використання або здійснення прав людини. Вона пов'язана з маргіналізацією конкретних груп населення і, як правило, укорінюється у відносинах основоположної структурної соціальної нерівності в суспільстві. Заборонена дискримінація може існувати як в державній, так і в приватній сфері. Права можуть бути порушені в результаті безпосередніх або опосередкованих дій або бездіяльності держав, в тому числі їх інститутами та установами на національному та місцевому рівнях, а також в сфері їх міжнародного співробітництва та надання допомоги.

Особи, яким загрожує більша небезпека піддатися примусовому виселенню, часто опиняються в такій ситуації через дискримінацію. Наприклад, особи, які живуть в неформальних поселеннях або не мають гарантії володіння, часто належать до маргінальних груп. Расові або етнічні групи також можуть бути об'єктами примусового виселення саме в силу їх расової, етнічної або релігійної приналежності.

Наприклад, меншини нерідко стикаються з примусовими виселенням внаслідок дискримінації, конфлікту чи етнічних чисток або в силу того, що вони складають соціально ізольовану, знедолену або маргінальну частину суспільства. Такі примусові виселення засуджуються Комітетом з прав людини, Комітетом з ліквідації расової дискримінації і Комітетом проти катувань. Наприклад, Комітет проти тортур дійшов висновку, що потурання з боку держави щодо примусового виселення громади етнічної меншини з застосуванням насильства рівнозначно жорстокому, нелюдському та такому, що принижує гідність, поводженню. Європейський комітет з соціальних прав також дійшов висновку, що примусове виселення в поєднанні з причетністю держави до дій, що призводять до порушення прав людини

---

³ Основні принципи і керівні настанови, що стосуються виселень і переміщень з міркувань розвитку (A/HRC/4/18, додаток I).

вразливих груп, в тому числі расових меншин, є особливо тяжкою формою порушення права на достатнє житло. На його думку, такі випадки є настільки кричущими, що скарги на такі примусові виселення повинні розглядатися в прискореному порядку і вимагають невідкладної уваги всіх держав — членів Ради Європи.⁴

Загальна Рекомендація № 27 (2000)
Комітету з ліквідації расової дискримінації про дискримінацію
щодо рома

Комітет зазначає, що з метою поліпшення умов життя рома держави повинні:

- вживати рішучих заходів проти будь-якої дискримінаційної практики, яка несприятливо позначається на становищі рому, головним чином силами місцевих органів влади і приватних власників, в тому що стосується отримання житла та доступу до житла;
- здійснювати рішучі дії проти прийнятих на місцевому рівні заходів, які спрямовані на позбавлення рома доступу до житла чи на незаконне вигнання рому; і
- утримуватися від розміщення рома на тимчасових стоянках, які розташовані поза населеними районами, ізольовані і не мають доступу до медичних та інших послуг.

Дискримінація в питаннях доступу до житла, зокрема державного і приватного орендованого, може позбавити певні категорії населення, наприклад мігрантів, гарантій володіння ним, що зрештою може призвести до виселення. Така ситуація може примусити мігрантів жити у вкрай несприятливих, що не відповідають мінімальним вимогам безпеки умовах або в неформальних поселеннях, спати по черзі в одному ліжку або терпіти зловживання з боку роботодавців, з тим щоб не позбутись житла. Мігранти, які не знайомі з адміністративними і судовими механізмами і не володіють мовою країни перебування, особливо беззахисні перед загрозою виселення.

Загальна рекомендація № 30 (2004)
Комітету з ліквідації расової дискримінації
про дискримінацію негромадян

Держави — учасниці Міжнародної конвенції про ліквідацію всіх форм расової дискримінації гарантують «громадянам і негромадянам рівне користування правом на належне житло...».

---

⁴ Див. Centre on Housing Rights and Evictions (COHRE) v. Italy, Complaint No. 58/2009.

Примусові виселення порушують права на достатнє житло та гарантоване володіння

Зауваження загального порядку № 4 (1991) Комітету з економічних, соціальних і культурних прав про право на достатнє житло

Незалежно від виду проживання всі особи повинні користуватися певним ступенем забезпечення володіння, яке гарантує правовий захист від примусового виселення, переслідування та інших загроз.

Гарантоване володіння означає, що незалежно від того, чи проживає особа в орендованому (державному або приватному) житлі, кооперативному житлі, на умовах лізингу, у власному житлі, житлі, що надане в надзвичайних ситуаціях, і неофіційному житлі, включаючи захоплення землі або майна, кожна людина повинна користуватися захистом закону від довільного виселення з житла і з землі.

Заборона примусових виселень є правовою мірою, яка має бути прийнята негайно і не залежить від ресурсів.

Відсутність правового титулу і місця проживання в неформальних поселеннях нерідко використовується для обґрунтування примусових виселень. Однак дотримання прав людини не залежить від конкретного статусу, включаючи право власності. Наприклад, якщо держава не може реалізувати право на достатнє житло для всіх, вона повинна розглянути різні рішення, зокрема дозволити людям самостійно забезпечити себе житлом певного рівня, навіть, якщо це робиться шляхом створення неформальних поселень.

Держави також зобов'язані вживати термінових заходів щодо забезпечення гарантованого володіння для всіх осіб і домашніх господарств, які на цей час позбавлені такого захисту, в справжній консультації з ними. Це зобов'язання підтверджувалося в підсумкових документах різних міжурядових форумів і конференцій, включаючи Порядок денний Хабітат.

Ми [держави] також беремо на себе зобов'язання по реалізації таких завдань: ...

- b) забезпечення юридичних гарантій проти необґрунтованого виселення і рівного доступу до землі для всього населення, включаючи жінок і осіб, що живуть в злиднях; і проведення законодавчих та адміністративних реформ з метою надання жінкам повного і рівного доступу до економічних ресурсів, включаючи право на спадкування і володіння землею та іншою власністю, отримання кредитів, доступ до природних ресурсів і відповідних технологій; ...
- n) захист всіх осіб від примусового виселення, що суперечить закону, і забезпечення їх правового захисту та відновлення в правах, беручи до

уваги права людини; в тих випадках, коли виселення є неминучим, — забезпечення, належним чином, підходящих альтернативних рішень.

Джерело: Порядок денний Хабітат.

На жаль, у багатьох ситуаціях директивні органи вважають за краще здійснювати виселення, замість того, щоб вирішувати ключові питання. В подальшому люди, яких було виселено з неформальних поселень, приєднуються до іншого неформального поселення в іншому місці або створюють таке поселення, оскільки не мають ніякого іншого вибору, а корінні причини їхньої ситуації з житлом не усуваються.

Однак міська біднота — це не просто ті, хто живе в неформальних поселеннях. Бездомність — це серйозне порушення прав людини і може бути викликано відсутністю доступного житла, що часто пояснюється процесом облагородження раніше запущених районів і спекулятивними операціями або діями інших ринкових сил в поєднанні з расовою або етнічною дискримінацією. Безхатченки нерідко змушені жити в неформальних поселеннях, наприклад в наметових містечках, що знаходяться під загрозою примусового виселення. Примусове виселення може відбуватися також за умов, коли йде процес приватизації державного або соціального житла або коли приватні власники прагнуть підвищити орендну плату за відсутності належних процедур захисту. Криміналізація проблеми бездомності за допомогою законів і практики є ще одним фактором, що збільшують тяжке становище тих, хто і без того страждає від примусових виселень.

Примусові виселення можуть також порушувати право на харчування

В умовах, коли в 2010–2012 роках налічувалося майже 870 млн. осіб, які страждають від хронічного недоїдання, кількість голодуючих у світі залишається неприпустимо високою⁵. Для переважної більшості людей — дрібних землевласників або сільськогосподарських робітників, скотарів, осіб, що займаються риболовецьким промислом, і членів корінних громад — доступ до землі є однією з умов досягнення належного рівня життя⁶, включаючи право на харчування.

Під правом на достатнє харчування розуміється право мати фізичний і економічний доступ до продовольства або засобам його отримання,

---

⁵ Food and Agriculture Organization of the United Nations (FAO), World Food Programme (WFP) and International Fund for Agricultural Development (IFAD), *The State of Food Insecurity in the World 2012: Economic Growth is Necessary but Not Sufficient to Accelerate Reduction of Hunger and Malnutrition* (Rome, FAO, 2012).

⁶ Доповідь Спеціального доповідача Організації Об'єднаних Націй з питань про право на харчування »(A/65/281).

в тому числі шляхом його виробництва або придбання. Примусові виселення можуть порушити здійснення права на харчування, позбавляючи людей доступу до засобів придбання продовольства. Наприклад, примусові виселення можуть викликати голод і недоїдання, якщо такі виселення позбавляють людей і громади їхньої землі, водних та інших ресурсів, від яких залежить виробництво ними продовольства для харчування або продажу. Виселені люди можуть позбутися доступу до роботи або програм соціального захисту, якщо в результаті переселення вони опиняються далеко від роботи або позбавляються соціальних виплат, що надаються жителям того чи іншого району. Це може позбавити їх можливості купувати продовольство.

Мінімальні принципи в галузі прав людини, які застосовуються до великомасштабних придбань або оренді земель, розроблені Спеціальним доповідачем з питання про право на харчування, забороняють примусові виселення, які не відповідають міжнародним стандартам в галузі прав людини⁷. У прийнятих ФАО Добровільних керуючих принципах відповідального управління володінням і користуванням земельними, рибними і лісовими ресурсами в контексті національної продовольчої безпеки підкреслюється, що всі форми володіння і користування земельними, рибними і лісовими ресурсами повинні забезпечувати гарантії від примусових виселень, в тому числі в контексті експропріації.

Примусові виселення можуть порушувати міжнародне гуманітарне право і являти собою міжнародні злочини

Пересування населення, масове виселення, етнічні чистки або аналогічні види практики, які змінюють етнічний, релігійний або расовий склад населення, колективні покарання і інша практика, пов'язана з насильницьким і недобровільним виселенням людей з їхніх будинків, з їх земель або з їх громад, також представляють собою примусові виселення⁸.

Женевські конвенції 1949 року і Додаткові протоколи до них 1977 року забороняють примусове переміщення цивільного населення і великомасштабне знищення і привласнення майна, яке не викликане військовою необхідністю, в контексті як міжнародного, так і неміжнародного збройного конфлікту. Такі дії також можуть бути рівнозначні примусовому виселенню⁹.

---

⁷ A/HRC/13/33/Add.2, додаток, принцип 2.

⁸ Див., наприклад, Основні принципи і керівні настанови, що стосуються виселень і переміщень з міркувань розвитку (A/HRC/4/18, додаток I), пункт 5, і Керівні принципи з питання про переміщення осіб всередині країни (E/CN.4/1998/53/Add.2).

⁹ Див., наприклад, статтю 53 Женевської конвенції (IV) 1949 року про захист цивільного населення під час війни, статтю 54 Першого додаткового протоколу до Женевських

Стаття 8 Римського статуту Міжнародного кримінального суду відносить до числа військових злочинів незаконне, безглузде і великомасштабне знищення і привласнення майна, яке не викликано військовою необхідністю, в контексті міжнародних або неміжнародних конфліктів. Вона чітко передбачає, що «переміщення, прямо або побічно, окупуючою державою частини її власного цивільного населення на окуповану територію, або депортація або переміщення населення окупованої території або окремих частин його в межах або за межі цієї території» є військовим злочином (стаття 8 (2) b) viii)).

Стаття 7 Римського статуту зазначає, що депортація або насильницьке переміщення населення є злочином проти людяності, «коли вони відбуваються в рамках широкомасштабного або систематичного нападу на будь-яких цивільних осіб і якщо такий напад здійснюється свідомо».

«Депортація або насильницьке переміщення населення» означає насильницьке переміщення осіб, які зазнали виселення або інших примусових дій, з району, в якому вони законно перебувають, за відсутності підстав, що допускаються міжнародним правом».

Джерело: Римський статут, стаття 7 (2) d).

Примусові виселення можуть викликати довільне переміщення і є порушенням прав внутрішньо переміщених осіб і біженців

Примусове переміщення може бути викликано конфліктом або іншою діяльністю людини, а також стихійними лихами. Незалежно від того, чи торкаються вони осіб біженців або внутрішньо переміщених осіб, національні, регіональні та міжнародні права людини і гуманітарне право конкретно захищають їх від довільного і примусового переміщення.

Згідно з Керівними принципами з питання про переміщення осіб всередині країни, **внутрішньо переміщеними особами (ВПО)** вважаються «особи або групи осіб, яких змусили кинути або покинути свої будинки або місця звичайного проживання, зокрема в результаті або щоб уникнути наслідків збройного конфлікту, повсюдних проявів насильства, порушень прав людини, стихійних або викликаних діяльністю людини лих, і які не перетинали міжнародно-визнаних державних кордонів».

Керівний принцип 6 передбачає в якості центрального право на захист від довільного переміщення:

1. Кожна людина має право на захист від довільного переміщення з його будинку або місця постійного проживання.

конвенції 1949 року і статтю 14 Другого додаткового протоколу.

2. Заборона довільних переміщень поширюється на переміщення:

- a) засновані на політиці апартеїду, «етнічних чисток» або аналогічної практиці, метою і/або результатом якої є зміна етнічного, релігійного або расового складу відповідного населення;
- b) під час збройних конфліктів, якщо необхідність не викликається вимогами забезпечення безпеки цивільних осіб, який це торкається, або переконливими причинами військового характеру;
- c) у випадках здійснення широкомасштабних проєктів в області розвитку, які не виправдані з точки зору найважливіших і пріоритетних інтересів населення;
- d) під час стихійних лих, якщо не виникає необхідність в евакуації осіб, яких це торкається, з міркувань їхньої безпеки і здоров'я; і
- e) використовуються в якості колективного покарання.

3. Переміщення не повинні тривати довше того часу, який потрібен відповідно до обставин.

Керівний принцип 6 забороняє довільне переміщення і вимагає захисту від нього. Такий захист передбачає низку процедурних та інших гарантій. Органи влади повинні забезпечувати розгляд всіх можливих альтернативних рішень, щоб уникнути переміщення, а в разі неможливості уникнути переміщення повинні вживатися заходи для зведення до мінімуму переміщень і їх несприятливих наслідків (Керівний принцип 7.1). Крім того, процедурні гарантії вимагають, зокрема, щоб державний орган влади видав спеціальну постанову; щоб переміщуваним особам була надана вичерпна інформація, в тому числі в належних випадках про компенсацію та переселення; щоб вживалися заходи для отримання вільної і усвідомленої згоди переміщуваних осіб; щоб органи влади докладали зусилля для залучення осіб, яких це торкається, особливо жінок, до прийняття рішення про переселення; і щоб переміщувані особи мали доступ до ефективних засобів правового захисту, включно з переглядом такого рішення судовими органами (Керівний принцип 7.3).

У разі неминучості переміщення існує ряд гарантій щодо умов його здійснення з акцентом на відповідальність органів влади в справі забезпечення в максимально можливій мірі належного розміщення і проведення такого переміщення в умовах безпеки і з наданням належної уваги збереженню цілісності сім'ї, харчування, здоров'ю та гігієні (керівні принципи 8 і 7.2). Найважливіша вимога переміщення полягає в тому, щоб воно не здійснювалося «таким чином, який порушує права переміщуваних осіб на життя, повагу до людської гідності, свободу і безпеку» (Керівний принцип 8). Всі ВПО мають право на адекватний рівень життя, і компетентні органи влади надають і забезпечують переміщеним усередині країни особам як мінімум безпечний

доступ до даху та житла незалежно від обставин і без якої б то не було дискримінації (Керівний принцип 18).

Керівний принцип 9 підкреслює, що «на держави покладається конкретне зобов'язання захищати від переміщень корінних жителів, меншини, селян, осіб, які займаються скотарством та інші групи, які знаходяться в особливій залежності від своїх земель і прив'язані до них».

Відповідно до Конвенції про статус **біженців**, держави-учасники зобов'язані надавати біженцям найсприятливіше правове становище і, у всякому разі, не менш сприятливе, ніж те, яким зазвичай користуються іноземці за таких самих обставин (стаття 21).

Поряд з цим біженці і внутрішньо переміщені особи мають право на захист свого майна і власності (Керівний принцип 21), на повернення в свої будинки або місця постійного проживання і на реституцію житла і землі, з яких вони були примусово виселені¹⁰. Крім того, згідно з керівним принципом 28-30, органи влади зобов'язані створювати умови, що дозволяють ВПО, зокрема, повернутися в свої будинки або місця постійного проживання, де вони повинні мати рівний доступ до державних послуг, і допомагати їм у поверненні, у міру можливості, їх майна та власності. Якщо це неможливо, то вони повинні допомагати їм в отриманні «належної компенсації або справедливої сатисфакції в іншій формі». Повернення житла, землі і власності є також ключовим фактором досягнення довгострокових рішень в інтересах ВПО і біженців, які повертаються в країну походження¹¹.

В результаті переміщення деякі люди опиняються в таборах або поселеннях. Однак, більшість переміщених осіб живуть серед мешканців приймаючих громад. Хоча особи, що живуть в таборах переміщених осіб повинні користуватися особливим захистом, вони занадто часто піддаються примусовому виселенню з таких таборів. У цьому контексті виселення або переселення, які не відповідають міжнародним стандартам в галузі прав людини, можуть розглядатися як примусові виселення і суперечать міжнародному праву, яке вимагає особливого захисту для переміщених осіб. Згідно Керівному принципу 15 d), ВПО мають «право на захист від примусового повернення або розселення в будь-якому місці, де може виникнути загроза їхньому життю, безпеці, свободі і/або здоров'ю».

---

¹⁰ Див., наприклад, Принципи Пільєйру з питань реституції житла та майна біженців та переміщених осіб (E/CN.4/Sub.2/2005/17), принцип 2.1

¹¹ «Рамкова програма пошуку довгострокових рішень в інтересах внутрішньо переміщених осіб» (A/HRC/13/21/Add.4) і «Довгострокові рішення: припинення переміщення в постконфліктних ситуаціях», рішення 2011/20 Комітету з питань політики Генерального секретаря про довгострокові рішення 4 жовтня 2011 року.

Міжамериканська комісія з прав людини висловлює стурбованість з приводу ситуації в таборах переміщених осіб в Гаїті

...МАКПЛ постановила також вжити заходів обережності щодо примусових виселень з таборів переміщених осіб ... МАКПЛ також рекомендувала державі Гаїті ввести мораторій на виселення з таборів переміщених осіб до приходу до влади нового уряду; запропонувати тим, хто був незаконно виселений з таборів, перебратися в місця, що відповідають мінімальним вимогам санітарії і безпеки, а потім перемістити їх туди за їх згодою; гарантувати внутрішньо переміщеним особам доступ до ефективних засобів правового захисту шляхом звернення до суду або інших компетентних органів влади; впровадити ефективні заходи забезпечення безпеки з метою гарантувати фізичну недоторканність жителів таборів, особливо гарантуючи захист жінок і дітей; провести підготовку співробітників сил безпеки в питаннях прав переміщених осіб, особливо їх права не піддаватися примусовому виселенню з таборів; і вжити заходів до того, аби міжнародні установи, що займаються питаннями співпраці, мали доступ до цих таборів.

Джерело: Inter-American Commission on Human Rights, press release № 114/10, 18 November 2010.

ВПО мають право на свободу пересування і проживання і на добровільний вибір для себе довгострокового рішення, а саме, чи слід повернутися, інтегруватися на місці в приймаючу громаду або переселитися в іншу частину країни. Однак в ряді випадків, через десятиліття після їх переміщення та фактичного проживання на околицях міст, ВПО піддаються примусовому виселенню з пропозицією повернутися до попереднього місця проживання. Істотно важливо, щоб такі рішення як і раніше були добровільними і усвідомленими. Гарантія свободи пересування і вибору місця проживання внутрішньо переміщеними особами визнається також в таких документах, як Кампальська конвенція¹².

Примусові виселення можуть порушувати право корінних народів на землю

Корінні народи користуються захистом не тільки загальних стандартів у галузі прав людини, а й стандартів, які поширюються конкретно на них. Ці стандарти визнають особливий культурний зв'язок корінних народів зі своєю землею і захищають їх від переміщення. Декларація Організації Об'єднаних Націй про права корінних народів свідчить, що корінні народи користуються особливим захистом у справі забезпечення попереджен-

---

¹² Конвенція Африканського союзу про захист і надання допомоги внутрішньо переміщеним особам в Африці (2009 рік).

ня і правового захисту щодо будь-яких дій, що мають своїм результатом позбавлення їх своєї землі. У цьому контексті корінні народи не підлягають примусовому переміщенню зі своїх земель без вільної, попередньої і усвідомленої згоди і після укладення угоди, що передбачає справедливу і чесну компенсацію і, де це можливо, варіант повернення. Ці принципи були підтверджені Комітетом з ліквідації расової дискримінації¹³.

На думку Африканської комісії, примусове виселення державою-відповідачем громади ендоройс з земель її предків стало порушенням права цього народу на релігійну свободу, призвело до вигнання його зі священних для нього місць, необхідних для відправлення його релігії, і зробило практично неможливим відправлення членами громади релігійних обрядів, що складають основу їх культури і релігії.

Джерело: African Commission on Human and Peoples' Rights, Centre for Minority Rights in Development (Kenya) and Minority Rights Group International on behalf of Endorois Welfare Council v. Kenya, communication No. 276/2003, decision of 4 February 2010.

Примусові виселення серйозно впливають на права жінок

Я побачила свій будинок, який мій чоловік і я з таким трудом і любов'ю будували протягом десяти років і який за десять хвилин перетворився на руїни. Ми вклали в цей будинок всі свої заощадження.

Індійська жінка, виселена зі свого будинку в Бхабрекар Нагар

Джерело: Centre on Housing Rights and Evictions, Violence: The Impact of Forced Eviction on Women in Palestine, India and Nigeria (2002).

Хоча примусові виселення згубно впливають на всіх, найчастіше саме права жінок виявляються порушеними в непропорційному ступені і жінки стають основними жертвами жорстокого поводження в процесі примусових виселень.

Примусове виселення тягне пряме і непряме насильство по відношенню до жінок до, під час і після його проведення. Нерідко жінки виявляються безпосередніми об'єктами психологічного або фізичного залякування і переслідування перед виселенням. Стрес і тривога, пов'язані з загрозою виселення, і саме виселення особливо негативно впливають на стан вагітних жінок. У суспільствах з традиційно визначеними гендерними ролями виселення часто планується на час відсутності чоловіків, коли жінки залишаються одні і не можуть надати активного опору. В процесі виселень часто мають місце словесні образи і фізичне насильство, зокрема сексуального характеру.

---

¹³ Див. його загальну рекомендацію № 23 (1997) про корінні народи. Див. також Конвенцію № 169 Міжнародної організації праці про корінні народи та народи, що ведуть племінний спосіб життя в незалежних країнах.

В результаті виселення жінки, як правило, виявляються більш уразливіми в плані зловживань, особливо якщо вони стають бездомними і змушені перебиратися в непорядковане житло. Відсутність даху над головою і особистого простору може підвищити вірогідність піддатися сексуальному та іншим формам насильства.

Перебуваючи в стані стресу і тривоги, жінки, проте, часто намагаються знову створити безпечну сімейну атмосферу і цілісність зруйнованої громади.

У багатьох місцях жінки піддаються жорстокої дискримінації в питаннях власності на житло і землю, в тому числі в питаннях нажитого в шлюбі майна, а також успадкування. У деяких соціальних і культурних контекстах право на власність часто тлумачиться, фіксується і реєструється на прізвище чоловіка, що робить жінок залежними від своїх родичів чоловічої статі в плані гарантії володіння. У зв'язку з цим жінки більшою мірою схильні до ризику опинитися виселеними після смерті чоловіка або батька. Така дискримінація може бути закріплена в статутному або звичаєвому праві та практиці, коли за жінками не визнаються рівні з чоловіками права. У деяких випадках рішення жінок залишитися в своєму будинку або на своїй землі може спровокувати насильство з боку родичів чоловіка або навіть всієї громади і соціальну ізоляцію. Родичі можуть безкарно жорстоко поводитися з вдовами, оскільки ці питання вважаються особистою внутрішньородинною справою. У ряді ситуацій насильство в сім'ї може також слугувати причиною для виселення.

Комісія з прав людини,

...знову підтверджуючи, що примусове переселення і примусове виселення з будинку і з земельної ділянки особливо болісно позначається на жінках, в тому числі в тих випадках, коли це відбувається подружжям або родичами з боку чоловіка...

переконливо закликає уряди розглянути питання примусового переселення і примусового виселення з будинку і з земельної ділянки та усунути їх наслідки для жінок, яким вони піддаються непропорційно великою мірою ...

Джерело: Резолюція 2005/25 Комісії з прав людини про рівність жінок в плані володіння і контролю над землею і доступу до неї і рівних правах на володіння майном і достатнє житло.

Примусові виселення серйозно впливають на права дітей і їх розвиток

Житло грає найважливішу роль в зростанні і розвитку дітей. Хоча примусові виселення травмують будь-яку людину, особливо травматичні

наслідки вони можуть мати для дітей та стабільності сім'ї. Діти в своїх показаннях свідків розповідають про супутні виселенню жорстокість, паніку і розгубленість, а також про досвід, пов'язаний з необхідністю спати і жити на вулиці. У них часто розвиваються різні форми посттравматичного синдрому, зокрема, нічні кошмари, тривога, апатія і відхід у себе¹⁴. Знесення будинків і позбавлення даху над головою створюють принизливу ситуацію для всієї родини, але особливо для дітей, у яких з'являється відчуття, що вони і їх сім'ї стають людьми другого гатунку, втрачаючи почуття власної гідності¹⁵. Крім втрати своїх осель і викликаню цим травмою, діти часто позбавлені можливості вчитися в школі і користуватися медичним обслуговуванням. Виселення та переміщення підвищують ризик розпаду сім'ї, роблячи дітей уразливими з точки зору торгівлі людьми та інших зловживань.

Виселення викликало загальну паніку. Діти плакали. Я нічого не бачила, а застосування сльозогінного газу не дозволило мені упакувати і зібрати речі. Вдалося лише схопити своїх дітей. Двоє з них через сльозогінний газ відчували нездужання і протягом двох наступних днів у них спостерігалася блювота. Діти до сих пір лякаються, побачивши бульдозер; вони запитують, чи не наближається він для того, щоб знову наїхати на наш будинок.

Компхлік, 40-річна мати чотирьох дітей, виселених з Дей-Краорма в січні 2009 року

Джерело: OHCHR-Cambodia, «Eviction and resettlement in Cambodia: Human costs, impacts and solutions — A study on selected urban resettlement cases», 2012.

Правозахисники та жертви примусових виселень часто піддаються переслідуванням

Відповідно до Декларації про права і обов'язки окремих осіб, груп і органів суспільства заохочувати і захищати загально визнані права людини та основні свободи, кожна людина має право, індивідуально і спільно з іншими, заохочувати і прагнути захищати і здійснювати права людини і основні свободи на національному та міжнародному рівнях.

За будь-яких обставин, включаючи виселення і переміщення, кожна людина повинна мати можливість:

---

¹⁴ T. Rahmatullah, *The Impact of Evictions on Children: Case Studies from Phnom Penh, Manila and Mumbai* (New York, United Nations Economic and Social Commission for Asia and the Pacific and the Asian Coalition for Housing Rights, 1997).

¹⁵ Див. доповідь Спеціального доповідача з питання про достатнє житло як компоненті права на достатній життєвий рівень пана Мілуна Котарі (E/CN.4/2004/48).

- вести правозахисну роботу, утворювати асоціації та неурядові організації (НУО);
- проводити мирні зустрічі або збори; шукати, добувати, отримувати і мати в своєму розпорядженні інформацію;
- направляти скарги в зв'язку з офіційною політикою та актами, які стосуються прав людини, і розраховувати на розгляд таких скарг;
- пропонувати і надавати кваліфіковану в професійному відношенні правову допомогу або інші відповідні консультації і допомогу в справі захисту прав людини;
- бути присутнім на відкритих слуханнях, розглядах і судових процесах з метою сформулювати свою думку про їхню відповідність національному законодавству і міжнародним зобов'язанням в області прав людини;
- на законних підставах займатися своїм родом діяльності або працювати за фахом правозахисника; запитувати, отримувати і використовувати ресурси для цілей захисту прав людини (в тому числі отримувати кошти з-за кордону).

На жаль, у багатьох частинах світу окремі особи і громади, які захищають свої права людини від виселень, їхні адвокати та інші групи, які надають їм допомогу, піддаються переслідуванню, погрозам, а в деяких випадках за прихильність своїй справі платять життям. Спеціальний представник Генерального секретаря з питань стосовно правозахисників підтвердила, що «другою найбільш вразливою групою, яка піддається загрозі фізичної розправи у зв'язку з діяльністю щодо захисту прав людини, є правозахисники, які займаються питаннями земельних прав і природних ресурсів» (A/HRC/4/37).

2011 року Ана Кордоба, активна захисниця земельних прав, була застрелена невідомим озброєним злочинцем в автобусі в Медельїні, другому за розміром місті Колумбії. Вона часто говорила: «Вони хочуть убити мене, а я хочу лише справедливості».

Джерело: Constanza Vieira, «Murdered activist's children go into exile», Inter Press Service, 15 June 2011.

III. В ЧОМУ ПОЛЯГАЮТЬ ЗОБОВ'ЯЗАННЯ ТА ЗОБОВ'ЯЗАННЯ ІНШИХ СТОРІН?

Хоча до виселення і переселення слід вдаватися в останню чергу, бувають моменти, коли вони неминучі. Наприклад, переміщення людей з покинутих будівель або потенційно небезпечних районів може знадобитися для захисту їх життя і прав людини. У таких випадках виселення повинні проводитися в повній відповідності до стандартів прав людини і таким чином, щоб не допустити або пом'якшити будь-які негативні наслідки. Дійсно, необхідні виселення і переселення повинні поліпшити умови життя тих осіб, кого виселяють.

Рішення про виселення може також винести суд у зв'язку з хронічною невивплатою орендної плати або іпотеки, незважаючи на доведену платоспроможність без шкоди для інших основних прав (в тому числі на харчування, освіту і доступ до медичного обслуговування). Однак навіть в цих ситуаціях виселення повинні здійснюватися в рамках національного законодавства та відповідних міжнародних стандартів, включаючи належні заходи процесуального захисту.

З огляду на частоту і масштаби процесу виселення і переміщення в світі, правозахисні органи та експертні механізми детально сформулювали зобов'язання всіх сторін і визначили орієнтири щодо того, як вони можуть виконуватися, спираючись, зокрема, на такі документи ¹⁶:

- Всеосяжні керівні принципи в галузі прав людини в зв'язку з переміщенням населення, викликаним необхідністю розвитку (E/CN.4/Sub.2/1997/7, додаток);
- зауваження загального порядку № 4 (1991) Комітету з економічних, соціальних і культурних прав про право на достатнє житло і № 7 (1997) про примусове виселення;
- Керівні принципи з питання про переміщення осіб всередині країни (E/CN.4/1998/53/Add.2);
- Основні принципи і керівні настанови, що стосуються права на правовий захист і відшкодування збитку для жертв грубих порушень міжнародних норм в області прав людини і серйозних порушень

---

¹⁶ Існує за адресою www.ohchr.org/EN/Issues/Housing/toolkit/Pages/RighttoAdequateHousingToolkit.aspx (посилання перевірене 26 серпня 2013 року).

міжнародного гуманітарного права (резолуція Генеральної Асамблеї 60/147);

- Принципи з питань реституції житла та майна біженців та переміщених осіб (E/CN.4/Sub.2/2005/17 і Add.1);
- Мінімальні принципи в галузі прав людини, які застосовуються до великомасштабних придбань або оренди земель (A/HRC/13/33/Add.2, додаток);
- Основні принципи і керівні вказівки, що стосуються виселень і переміщень з міркувань розвитку (A/HRC/4/18, додаток I).

Приклади застосування Основних принципів та керівних вказівок, що стосуються виселень і переміщень з міркувань розвитку

Високий суд Делі, Індія, використовував *Основні принципи і керівні вказівки, що стосуються виселень і переміщень з міркувань розвитку*, для того щоб заявити, що виселення не повинно проводитися без надання альтернативної ділянки землі і житла і що виселення не повинно призводити до погіршення положення осіб, яких виселяють (Sudama Singh and others v. Government of Delhi, Judgment of 11 February 2010).

У Принципах і керівних вказівках щодо здійснення економічних, соціальних і культурних прав, передбачених Африканською хартією прав людини і народів, прийнятих Африканською комісією з прав людини і народів 24 жовтня 2011 року, велике місце відводиться питанням

Заборони примусових виселень і орієнтирів в *Основних принципах і керівних вказівках, що стосуються виселень і переміщень з міркувань розвитку*.

Хоча даний Виклад фактів не передбачає глибокого аналізу всіх цих зобов'язань, в наступному розділі висвітлюються деякі ключові елементи, які необхідно враховувати в разі неможливості уникнути виселень.

А. ЗАГАЛЬНІ ЗОБОВ'ЯЗАННЯ

Заборона примусових виселень вступає в силу негайно і не залежить від ресурсів

Ратифікуючи договори з прав людини, держави зобов'язуються здійснювати права, закріплені в цих документах, в межах своїх юрисдикцій. Якщо здійснення одних зобов'язань може зажадати від них фінансових ресурсів і часу, то інші вступають в силу негайно і не вимагають ресурсів. До числа останніх відноситься недопущення примусового виселення людей. У цьому контексті держави повинні надати всім, незалежно від форми володіння, певний ступінь забезпечення проживання, що гарантує правовий захист від

примусового виселення, переслідування та інших загроз на недискримінаційній основі¹⁷.

Держави не повинні допускати погіршення існуючого захисту економічних, соціальних і культурних прав, якщо тільки не існує вагомих підстав для цього. У багатьох випадках позбавлення доступу до житла, навіть неналежної якості, або можливості його використання, або зміна захисту різних форм володіння на шкоду жителям може розглядатися як навмисно регресивна міра. Для обґрунтування такого заходу держава має продемонструвати, що вона прийняла її тільки після ретельного розгляду всіх варіантів, оцінки його впливу і використання в максимальних межах наявних ресурсів.

Крім того, Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права вимагає від держав, поряд з іншим, «в порядку міжнародної допомоги та співробітництва, зокрема в економічній і технічній галузях, вжити заходів у максимальній мірі наявних ресурсів для того, щоб забезпечити поступово повне здійснення визнаних у цьому Пакті прав усіма належними способами, включаючи, зокрема, прийняття законодавчих заходів» (стаття 2).

Держави повинні вживати всіх заходів для запобігання випадкам виселень

Держави повинні надати всім, незалежно від форми володіння, певний ступінь забезпечення проживання, який гарантує правовий захист від примусового виселення, переслідування та інших загроз. У багатьох міжнародних документах і зобов'язаннях, таких як Порядок денний Хабітат, зазначалося, що гарантоване володіння, як показує і практика, заохочує самостійні інвестиції в житло, що покращує умови життя. Воно також необхідне для здійснення права на харчування¹⁸. Для оцінки прогресу в забезпеченні гарантованого володіння можуть використовуватися різні методології, наприклад розробка показників¹⁹.

---

¹⁷ Див. Зауваження загального порядку № 4 (1991) Комітету з економічних, соціальних і культурних прав, а також прийняті ФАО Добровільні керівні принципи відповідального управління володінням і користуванням земельними, рибними і лісовими ресурсами в контексті національної продовольчої безпеки.

¹⁸ Добровільні керівні принципи ФАО в підтримку поступового здійснення права на достатнє харчування в контексті національної продовольчої безпеки, Керівний принцип 8В.

¹⁹ Див., наприклад, United Nations Human Settlements Programme (UN-Habitat) and Global Land Tool Network (GLTN), *Monitoring Security of Tenure in Cities: People, Land and Policies* (Nairobi, UN-Habitat, 2011).

Підвищення гарантованості володіння

Спеціальний доповідач з питання про достатнє житло для надання допомоги державам та іншим суб'єктам в подоланні нинішньої кризи із забезпеченням гарантій володіння, від якого в умовах все більш урбанізованого світу страждає міська біднота, розробив Керівні принципи, що стосуються гарантованості володіння майном для міської бідноти (A/HRC/25/54), які охоплюють такі десять областей:

- зміцнення різноманітних форм володіння;
- підвищення гарантованості володіння;
- приділення пріоритетної уваги рішенням на місцях;
- сприяння реалізації соціальної функції власності;
- боротьба з дискримінацією за ознакою володіння;
- сприяння гарантованості володіння для жінок;
- повага до принципу гарантованості володіння у підприємницькій діяльності;
- підвищення гарантованості володіння в рамках співпраці з метою розвитку;
- розширення прав і можливостей міської бідноти і забезпечення підзвітності держав;
- забезпечення доступу до правосуддя.

Приклади введення мораторію на виселення за допомогою використання законів і практики

На Філіппінах Законом про міський розвиток і житло 1992 року (Республіканський закон № 7279) був введений трирічний мораторій на виселення в рамках розширення зусиль по «поліпшенню умов життя осіб, які перебувають у несприятливих умовах і бездомних громадян в міських районах і в районах розселення шляхом надання їм гідного житла за доступною вартістю, базових послуг і можливостей працевлаштування».

У Франції в 2012 році близько 20 мерів оголосили мораторій на виселення стосовно людей, що мають заборгованість по орендній платі, з метою попередження бездомності.

Держави зобов'язані вживати відповідних законодавчих, адміністративних, бюджетних, судових, пропагандистських та інших заходів для повного здійснення права на достатнє житло і попередження примусових виселень. Держави повинні прийняти конкретні національні стратегії для здійснення права на достатнє житло при усвідомленій і конструктивній участі різних груп суспільства, особливо тих, яких, як правило, стосуються примусові виселення. Такі заходи і плани дій повинні прямо передбачати заборону примусового виселення і обумовлювати, що, наприклад, плани розвитку

не повинні призводити до примусового виселення. В цілому захист від примусових виселень повинен бути одним з елементів загальнонаціональної стратегії або плану дій поряд з такими питаннями, як гарантія володіння, достатнє житло, скорочення масштабів убогості і доступ до джерел для існування.

Відносно Мутурви було винесено судове розпорядження про заборону виселення (Кенія)

Жителі Мутурви отримали тимчасову відстрочку, коли завдяки допомозі НУО «Kituo Cha Sheria» на їх користь було винесено судове розпорядження щодо піклувальників Пенсійного фонду працівників кенійських залізниць.

Мешканці постійно піддавалися переслідуванню з боку цього фонду, який примушував їх звільняти свої будинки, незважаючи на відсутність альтернативного житла. Будинки жителів Мутурви були частково знесені, водопостачання припинено, а туалети і об'єкти санітарії знищені.

17 лютого 2011 року Суддя Мусинга видав тимчасове судове розпорядження, що дозволяло мешканцям Мутурви залишитися в своїх оселях до повного завершення слухання справи. Остаточне рішення було винесено Високим судом Кенії в серпні 2013 року (петиція № 65 від 2010 року).

Цінова доступність також є одним з важливих елементів, які держави повинні враховувати для забезпечення загального доступу до достатнього житла. Наприклад, надання доступного за ціною житла, наявного на державному і приватному ринку, малозабезпеченим групам і групам з низьким доходом є надійним рішенням для цих груп і звільняє їх від ризику піддатися примусовим виселенням через їхню нездатність оплачувати житлові витрати (оренда, іпотека тощо). Воно також є альтернативою неформальним поселенням.

Фінансова і житлова криза

Нинішня криза загострює проблему цінової доступності житла і земель у всьому світі. Крім того, вона наочно демонструє, що ця проблема зачіпає не тільки малозабезпечених, а й групи з низьким, а все частіше і з середнім рівнем доходу. У зв'язку з цим особливе занепокоєння викликає те, що доходи, з одного боку, і ціни на житло і орендна плата, з іншого, зростають по-різному, що змушує домашні господарства постійно жити в страху, боячись втратити житло через прострочення із внесенням орендної плати або відсотків за іпотекою.

Джерело: A/HRC/10/7, пункт 49.

Держави повинні захищати всіх від примусових виселень третіми сторонами

Зобов'язання захищати від примусових виселень вступає в силу негайно і вимагає, щоб держави не допускали втручання третіх сторін у здійснення прав людини, включаючи будь-які права, які ставляться під загрозу в результаті примусових виселень. У зв'язку з цим необхідно прийняти конкретне законодавство або заходи для забезпечення того, щоб діяльність приватних суб'єктів, таких як домовласники, забудовники, землевласники і різні комерційні підприємства, була сумісна з правами людини. Держави повинні, наприклад, прийняти законодавство, яке регулює ринки житла, оренди та землі, наприклад, закони про оренду власності, які б передбачали захист процесуальних гарантій орендарів, запобігали дискримінації і забезпечували дотримання правозахисних процедур в разі неминучості виселень²⁰.

У Сполученому Королівстві незаконне виселення і переслідування з боку домовласника або агента кваліфікується Законом про захист від виселення 1977 року як кримінальний злочин.

Ще одним чітко визначеним зобов'язанням держави є захист від дій недержавних суб'єктів, в тому числі воєнізованих та інших збройних формувань, які можуть привести до захоплення землі та примусового виселення.

Правозахисного підходу необхідно дотримуватися в будь-якій ситуації, пов'язаній з виселенням

Спеціальний доповідач з питання про достатнє житло закликав застосувати комбінований гуманітарний і правозахисний підхід «до поліпшення становища мільйонів людей, житлові умови яких вкрай неадекватні, а також бездомних, безземельних, жертв переселення і пов'язаного з цим насильства».

Джерело: A/HRC/7/16.

Злидні є як причиною, так і наслідком виселень. З одного боку, відсутність варіантів і гарантій володіння, а також нездатність придбати житло може змушувати малозабезпечених селитися в неформальних поселеннях і побоюватися виселення. З іншого — факти свідчать про те, що примусові виселення, як правило, призводять до ще більшого зuboжіння або нужди.

---

²⁰ Додаткову інформацію про зобов'язання держав регулювати комерційну діяльність див. Керівні принципи підприємницької діяльності в аспекті прав людини: здійснення рамок Організації Об'єднаних Націй щодо «захисту, дотримання та засобів правового захисту» (видання Організації Об'єднаних Націй, у продажу під № 13.XIV.5).

Однією з причин збільшення чисельності міської бідноти є міграція в міста сільської бідноти і представників корінних народів, які зазнали примусового виселення зі своєї землі. Дійсно, сільська біднота часто залежить від доступу до землі і контролю над нею для реалізації своїх прав на достатній життєвий рівень, включаючи право на харчування, а їх примусове виселення тягне за собою порушення і інших прав.

У 2010 році, згідно з оцінками, чисельність населення міських трущоб по всьому світу становила 830 млн. осіб²¹. Хоча забезпечення гарантованого володіння і точковий благоустрій зміцнюють стійкість міського середовища, насправді статус неформального володіння і маргіналізація часто піддають міську бідноту підвищеному ризику примусових виселень. І хоча правозахисний підхід до розвитку повинен на чільне місце ставити потреби маргінальних громад, на практиці в разі примусового виселення саме міська біднота занадто часто увергається в ще більшу убогість.

В умовах міст виселення, як правило, виштовхують людей із центрів на околиці, де доступ до базових послуг і джерел засобів до існування є обмеженим або зовсім відсутній. Це змушує їх витратити більше часу на транспорт, якщо такий є, для того щоб дістатися до послуг і роботи, що вимагає додаткових витрат. Виселення також руйнують тендітні системи соціальної підтримки в старих громадах і кварталах. Найчастіше люди повертаються туди, де вони можуть заробити на життя, і створюють чергове неформальне поселення, з якого вони можуть бути знову виселені, що закріплює це порочне коло.

Правозахисний підхід до розвитку інтегрує норми, стандарти і принципи міжнародної системи прав людини в плани, політику і процеси розвитку. Ці елементи діють в ув'язці зі стандартами в області прав людини, відповідальністю за участь в ухваленні рішень, що стосуються розвитку, перед порушеними особами, а також з недискримінацією і наданням уваги уразливим і маргінальним групам.

Заохочення інклюзивності та участі у розвитку:

- Чи забезпечуються максимально широкі консультації з цільовими групами при проведенні оцінок і розробці проєктів?
- Чи здійснюються якісь зусилля щодо забезпечення участі найбільш слабких і найменш активних членів цих груп (тобто жінок, осіб, що живуть з ВІЛ, дітей, інвалідів, молоді, негромадян), включаючи створення умов, що забезпечують їх рівну участь в процесі?
- Чи використовується правозахисний підхід для забезпечення активної, вільної і конструктивної участі осіб, яких торкнулися процеси розвитку?

---

²¹ UN-Habitat, *State of the World's Cities 2010/2011: Bridging the Urban Divide* (London, Earthscan, 2010).

— Чи враховуються законні інтереси меншин при розробці національних стратегій і програм, в тому числі при плануванні і здійсненні цих процесів?

Джерело: United Nations Development Programme (UNDP), *Marginalised minorities in development programming: A UNDP Resource Guide and Toolkit* (New York, May 2010), p. 114.

Справа Береа (Occupiers of 51 Olivia Road), Південна Африка, є прикладом застосування практики заборони примусового виселення в контексті переміщення з міркувань розвитку. Сотні малозабезпечених сімей підлягали примусовому виселенню з їхніх будинків з метою розширення міського розвитку в Йоганнесбурзі. Хоча їх умови життя були дійсно несприятливими, а будинки навіть вони самі вважали непридатними для проживання, ці сім'ї планувалося примусово перемістити на околицю міста і тим самим відрізати від шкіл, медичних установ і джерел засобів до існування. Іншими словами, міський розвиток Йоганнесбурга, як він спочатку планувався, міг би призвести до подальшого зубожіння найбідніших з бідних.

Спираючись на правозахисні норми, ці сім'ї поклали на органи влади відповідальність за дотримання стандартів в царині прав людини, включаючи право на достатнє житло. У 2008 році Конституційний суд в судовому порядку реалізував їх право на дотримання, захист і здійснення стандартів в області прав людини, в тому числі не тільки право на достатнє житло, а й право користуватися плодами програм розвитку і конструктивно брати участь в ухваленні всіх відповідних рішень. В даному випадку правозахисний підхід до розвитку був ефективно використаний для забезпечення збалансованості владних повноважень між незаможними сім'ями, яким загрозувало примусове виселення, і органами влади, з тим щоб ці сім'ї могли стати творцями власних варіантів розвитку. Рішення Суду дозволило цим сім'ям активно і конструктивно взаємодіяти з органами влади, з тим, щоб домогтися надання альтернативного, достатнього житла. Тепер ці сім'ї мають житло більш високої якості поблизу від тих же шкіл, медичних установ і джерел засобів до існування, які вони ледь не втратили.

Джерело: См. Constitutional Court of South Africa, *Occupiers of 51 Olivia Road v. City of Johannesburg and Others*, Judgement of 19 February 2008.

В. ЗОБОВ'ЯЗАННЯ В РАЗІ, КОЛИ ВИСЕЛЕННЯ НЕМИНУЧЕ

Повністю обґрунтовані виселення допустимі у виняткових випадках

У багатьох місцях примусові відчуження і виселення здійснюються без належного обґрунтування. Для обґрунтування примусових відчужень і виселень зазвичай використовуються посилення на «суспільні інтереси», «загальне благо», «суспільне благо», «суспільну користь», «державні інтереси»,

«національні інтереси», «загальне благополуччя» або «служіння суспільній користі». Коли мається на увазі, що примусове відчуження і/або виселення небагатьох здійснюється для блага багатьох, ніякого іншого пояснення не дається і контроль за таким рішенням не здійснюється.

За оцінками фахівців з питань забезпечення житлом, в більшості азійських міст на землі, які дійсно необхідні для здійснення інших невідкладних державних проєктів, пов'язаних із забудовою, таких як будівництво нових доріг, відвідних каналів, споруд для боротьби з повеннями або урядових будівель, доводиться не більше 20% неофіційних поселень.

Джерело: United Nations Economic and Social Commission for Asia and the Pacific (ESCAP) and UN-Habitat, Housing the Poor in Asian Cities — Eviction: Alternatives to the Whole-scale Destruction of Urban Poor Communities, Quick Guides for Policy Makers, No. 4 (2008), p. 13.

Рішення, що базуються на таких доказах, необхідно приймати з урахуванням низки умов, пов'язаних із захистом прав людини та верховенства права, зокрема:

- посилатися на «суспільні інтереси» обґрунтовано лише за виняткових обставин;
- слід здійснювати «розумний» підхід і вдаватися до цих заходів лише в тих випадках, коли немає альтернативи;
- слід застосовувати «пропорційний» підхід (проводити оцінку наслідків відповідного рішення і потенційних вигод для різних груп, в тому числі шляхом проведення оцінки наслідків виселення);
- необхідно здійснювати діяльність для загального блага і надавати докази, що ця діяльність носить саме такий характер;
- слід забезпечити відсутність дискримінації де-юре і де-факто;
- необхідно, щоб відповідні заходи отримали юридичне визначення і «були передбачуваними»;
- слід проводити оцінку відповідності цих заходів конституції і міжнародним зобов'язанням держави;
- інформація про рішення та критерії визнання їх обґрунтованими повинна бути поширена і має бути забезпечена їх транспарентність;
- рішення повинні прийматися в консультації з зацікавленими сторонами та за їх участю;
- прямо або побічно особи. Яких це стосується. повинні мати у своєму розпорядженні ефективні механізми для звернення до судових інстанцій.

Для оцінки розумності дій держави є істотно важливим не порушувати людську гідність. Якщо розумність дій держави, пов'язаних із забезпеченням житлом, буде визначатися без урахування основоположної, закріп-

леної в Конституції цінності людської гідності, ціна Конституції буде значно нижчою, ніж ціна того паперу, на якому вона надрукована.

Джерело: Constitutional Court of South Africa, Government of the Republic of South Africa & Others v. Grootboom & Others, Judgement of 4 October 2000, para. 83.

Щоб бути обгрунтованими, вони повинні здійснюватися:

- a) тільки за виключних обставин;
- b) після того, як всі можливі альтернативи виселенню, викликані винятковими обставинами, будуть вивчені в консультації з громадою, яку це зачіпає; і
- c) після того, як окремим особам, групам осіб або громадам будуть забезпечені процесуальні гарантії²².

Виселення ніколи не повинні здійснюватися на дискримінаційному підґрунті і ніколи не повинні залишати людей бездомними або вразливими до інших порушень прав людини.

1. Зобов'язання до проведення будь-якого виселення

Перш за все повинні розглядатися всі можливі альтернативи виселенню

Хоча в окремих випадках можуть мати місце виняткові обставини, виселення не завжди є єдиним варіантом вирішення питання. І дійсно, вивчення всіх можливих альтернатив виселенню не тільки вимагається міжнародними нормами в галузі прав людини, такі альтернативи нерідко є менш дорогими і призводять до більш сприятливих і довгострокових результатів. Такі результати в значній мірі досягаються шляхом підключення осіб, яких торкається виселення, до реалізації проектів планування та розвитку, які настільки глибоко впливають на їхнє життя.

Багато альтернатив виселення виявилися успішними. Наприклад, забезпечення гарантованого володіння, легалізація або модернізація неофіційних поселень можуть стимулювати інвестиції в житловий сектор; модернізація може сприяти поліпшенню небезпечних або неприйнятних умов життя; а за допомогою програм спільного використання землі можна вирішити земельні спори між бідними верствами міського населення і приватними землевласниками, охочими забудувати цю землю. Аналогічним чином розробка альтернативних проектів може зменшити кількість людей, які постраждали від виселення, або якимось іншим чином пом'якшити негативні наслідки здійснення відповідних проектів.

---

²² Див. Комітет з економічних, соціальних і культурних прав, зауваження загального порядку № 4 (1991) і № 7 (1997).

Альтернативи виселенню

Забезпечення гарантованого володіння з подальшою роботою спільно з бідними верствами населення з **модернізаціі** їх неофіційних поселень є одним з варіантів поліпшення їх житлових умов і умов життя. Ця взаємодія між владою та громадами може також стати одним із шляхів поліпшення житлових умов, незважаючи на економічні труднощі.

Спільне використання землі є компромісною стратегією врегулювання земельних конфліктів між громадами, які потребують землі для проживання, і приватними землевласниками. «Після певного періоду перемовин і планування досягається угода про спільне використання »землі, відповідно до якого поселення поділяється на дві частини. Громаді надається, продається або віддається в оренду одна частина ... для реконструкції її будинків, а інша частина землі повертається землевласнику ... В основі процесу спільного використання землі лежить здатність знаходження компромісу між суперечливими вимогами, який був би прийнятним для всіх зацікавлених сторін і при якому жодна зі сторін не вважала б себе такою, що програла».

Джерело: Housing the Poor in Asian Cities — Eviction, pp. 13 and 18.

Будь-який проект переміщення людей повинен також передбачати можливість рести-туції і повернення мешканців після завершення проекту в первісний стан.

Всі проекти повинні включати оцінку наслідків виселення

Обчислення реальної вартості виселень і їх наслідків для громади і суспільства є необхідною умовою будь-якого проекту розвитку. Витрати на виселення перевищують ринкову ціну будинків, в яких проживає бідне населення²³.

Дослідження, проведені соціологами та іншими фахівцями за останні кілька десятиліть, вказують на ризики, пов'язані з переміщенням і зубожінням. Наприклад, в моделі ризиків зубожіння при реконструкції розглядаються такі чинники, як відсутність землі, безробіття, брак житла, маргіналізація, зростання захворюваності і смертності, відсутність продовольчої безпеки, втрата доступу до загального майна і соціальне роз'єднання (роз'єднання громад)²⁴.

В ході значно розширених досліджень з антропології переселення дійшли загального висновку, згідно з яким головним підсумком переселення є не

---

²³ Див. OHCHR and UN-Habitat, *Losing your home, Assessing the impact of eviction* (2011).

²⁴ Michael M. Cernea and Christopher McDowell, eds., *Risks and Reconstruction: Experiences of Resettlers and Refugees* (Washington, D.C., World Bank, 2000).

відновлення доходів, а зубожіння. Це підтверджується величезним накопиченим масивом даних і стосується багатьох країн Азії, Латинської Америки і Африки.

Джерело: Michael. M. Cernea, «Financing for development: benefit-sharing mechanisms in population resettlement», in *Development and Dispossession: The Crisis of Forced Displacement and Resettlement*, A. Oliver-Smith, ed. (Santa Fe, New Mexico, School for Advanced Research Press, 2009).

Тому оцінка наслідків виселення є найважливішим інструментом розробки проектів розвитку, при здійсненні яких дотримуються права людини, враховуються і не йдуть врозріз з початковим наміром.інтереси цільової групи. Коли відомі фактичні витрати, легше прийняти альтернативи, пов'язані з меншим збитком. Така оцінка є також ключем для забезпечення того, щоб було вжито усіх необхідних заходів для зведення до мінімуму наслідків неминучих виселень.

Для оцінки різних наслідків для різних груп переміщеного населення і тих заходів, за допомогою яких можуть бути враховані їх різні потреби, будуть потрібні, безумовно, дезагреговані дані.

При вимірі наслідків слід враховувати безпосередній вплив на кожну людину і групи людей. Наприклад, Спеціальний доповідач з питання про насильство по відношенню до жінок зазначає, що «Хоча примусове виселення стосується всієї родини, більше за всіх, знову-таки, страждають жінки. Вони змушені пристосовуватися до нових обставин, змушені, як і раніше, виконувати свої обов'язки, але з меншими коштами, і щоб звести кінці з кінцями, змушені ще більше працювати».

Джерело: «Економічна та соціальна політика і її вплив на насильство по відношенню до жінок» (E/CN.4/2000/68/Add.5), пункт 55.

У разі їх неминучості виселення повинні здійснюватися з дотриманням прав людини і належної процедури

Характерною рисою багатьох виселень є відсутність належної процедури (права на справедливе, реальне і ефективне здійснення правосуддя) і конструктивних механізмів звернення до суду. У деяких повідомленнях про виселення прямо зазначається, що виселення матиме місце навіть в разі звернення зі скаргою до суду. Деякі суди виступають в ролі провідників рішень влади і при прийнятті своїх рішень не враховують основні права, що захищаються внутрішньодержавним і міжнародним правом. У багатьох випадках будинки зносяться без судового наказу або без надання мешканцям достатнього часу на подачу апеляції на рішення про виселення.

Навіть в тих випадках, коли є виняткові обставини і відсутні можливі альтернативи виселенню, права людини, і зокрема право на забезпечення про-

цесуальних гарантій, повинні дотримуватися на всіх стадіях. Забезпечення процесуальних гарантій включає:

- a) можливість проведення реальних консультацій з особами, яких це стосується;
- b) належне і обгрунтоване повідомлення всіх зацікавлених осіб до встановленої дати виселення;
- c) надання в розумні терміни всім особам, кого це стосується, інформації про заплановані виселення і, коли це може бути застосовано, про мету альтернативного використання землі або житла;
- d) присутність під час виселення державних посадових осіб або їх представників, особливо в тих випадках, коли це стосується групи людей;
- e) належне посвідчення особи всіх осіб, які здійснюють виселення;
- f) недопустимість проведення виселень за умов особливо поганої погоди або в нічний час за відсутності на те згоди осіб, яких це стосується;
- g) забезпечення засобів правового захисту; і
- h) надання, коли це можливо, правової допомоги особам, які її потребують, для отримання ними судового захисту.

Всі стадії цієї процедури мають бути транспарентними.

Засоби масової інформації повинні мати можливість проводити розслідування і висвітлювати події. Крім того, необхідно вживати належних заходів для захисту позивачів і їх представників від залякування і погрозу.

Права на інформацію і реальну консультацію і участь повинні дотримуватися на всіх стадіях процедури

Можливість отримувати інформацію про рішення, які безпосередньо стосуються вас і вашої родини, мати доступ до планів і проектів, реально взаємодіяти з владою і брати участь в ухваленні рішень відноситься до числа основоположних прав людини. У багатьох випадках люди, яких було передбачено виселити, могли запропонувати альтернативу проекту виселення і залишитися на своїх місцях. Якщо виселення є єдиним варіантом, виселювані люди мають право реально брати участь у виробленні рішень з альтернативного житла, переселення і компенсації. По суті, на державі лежить зобов'язання щодо забезпечення ефективної участі та проведення консультацій з ураженими громадами та групами населення, такими як внутрішньо переміщені особи (принципи 14 і 28), меншини або корінні народи, які мають право брати участь в ухваленні рішень, які зачіпають їх і ті райони, в яких вони проживають.

Жителі повинні отримувати повідомлення про рішення щодо виселення завчасно, належно оформлені і зрозумілою мовою. Повідомлення має містити обґрунтування цього рішення, в ньому має бути зазначено, чому відсутні інші альтернативи, і міститися інформація про хронологію подій, переселення і компенсації, а також про процедури подачі скарг. Жителі повинні також бути поінформованими про ту допомогу, яка буде їм надана в переміщенні їхнього майна та будівельних матеріалів на місце переселення.

Аналогічним чином з громадами, що проживають поблизу місць переселення, мають бути проведені консультації з метою попередження будь-якого майбутнього напруження у відносинах з переселенцями. Наприклад, в тих випадках, коли є брак земель і ресурсів, переселення осіб, яких виселяють або переміщення громад на землю, займану іншими громадами або знаходиться в їх власності, може призвести до конфлікту, а також до порушення продовольчої безпеки.

В цілому, будь-яка зміна в землекористуванні може мати місце лише за умови вільної, попередньої і усвідомленої згоди відповідних місцевих громад. Це має особливо важливе значення для громад корінного населення через дискримінації і маргіналізації, яким вони піддавалися в минулому.

Джерело: Мінімальні принципи в галузі прав людини, що застосовуються до крупнома-сштабних придбань або оренді земель (A/HRC/13/33/Add.2, додаток), принцип 2.

Правові та інші засоби захисту повинні надаватися в будь-який час

Всі особи, яким загрожує насильницьке виселення або які підлягають насильницькому виселенню, мають право на своєчасний доступ до засобів правового захисту, в тому числі на справедливе заслуховування, доступ до адвоката і правову допомогу (у разі необхідності, безкоштовної). Крім того, можуть бути введені в дію процедури подачі скарг або примирення під керівництвом незалежного органу. Будь-ке виселення повинно бути припинене, поки справа перебуває на розгляді в одній з цих інстанцій.

Примусові виселення не повинні призводити до появи безхатченків

Примусові виселення не повинні призводити до появи безхатченків або ставити людей в такий стан, при якому виникає загроза їхньому життю або здоров'ю. Перед проведенням будь-якого виселення має бути забезпечене стабільне альтернативне розміщення.

Відповідно до пункту 3 а) статті 2 Пакту держава-учасниця зобов'язана надати авторам ефективний засіб правового захисту, включаючи відмову

від виселення їх з громади «Добрі Желязков» до тих пір, поки їм не буде негайно надано задовільне житло на заміну. Держава-учасниця також зобов'язана не допускати подібних порушень в майбутньому.

Джерело: Комітет з прав людини, Найдьонова та ін. проти Болгарії, повідомлення № 2073/2011, Міркування, прийняті 30 жовтня 2012 року.

Статистичний відділ Організації Об'єднаних Націй виділяє дві широкі категорії бездомних:

- a) первинна бездомність (або безпритульність). До цієї категорії належать особи, які живуть на вулиці і не мають даху над головою, який відповідав би уявленням про житлове приміщення;
- b) вторинна бездомність. До цієї категорії можуть бути віднесені особи без певного місця проживання, що часто змінюють місця проживання (житлові приміщення, сховища, притулки або інші місця, де існує дах над головою); а також особи, які постійно проживають в довгострокових «проміжних» притулках або аналогічних приміщеннях для бездомних.

Джерело: Див. Principles and Recommendations for Population and Housing Censuses, Revision 2 (United Nations publication, Sales No. E.07.XVII.8).

Місця переселення повинні бути повністю обладнані до проведення виселення. При наданні належних місць переселення і альтернативного житла повинні дотримуватися міжнародні норми в області прав людини, зокрема право на достатнє житло²⁵.

Належне місце переселення повинно відповідати таким мінімальним вимогам:

- забезпечувати гарантоване володіння і не підпадати під будь-які правові суперечки;
- бути безпечним і не призводити до потенційного конфлікту або напруженості з приймаючими громадами;
- не бути розташованим у забрудненому місці, біля джерел забруднення або в ризикованих зонах й таких, яким загрожує небезпека;
- мати в своєму розпорядженні будинки з достатньою площею, з водопостачанням, каналізацією, електропостачанням, опаленням та іншими зручностями, що відповідають міжнародним стандартам;
- передбачати доступ до зайнятості, медичного обслуговування, шкіл, центрів догляду за дітьми та соціальних служб;
- мати громадський транспорт (витрати і відстані не повинні негативно впливати на можливості працевлаштування);
- надавати житло, доступне в довгостроковому плані;
- надавати житло та умови життя, адекватні з культурної точки зору.

---

²⁵ Про право на достатнє житло см. Виклад фактів № 21 УВКПЛ (Rev. 1).

Крім того, «в тих випадках, коли особи, яких це стосується, не здатні забезпечити себе засобами до існування, держава-учасниця повинна вжити всіх необхідних заходів при максимальному використанні наявних ресурсів для надання, залежно від обставин, належного альтернативного житла, розселення або доступу до родючих земель» (Комітет з економічних, соціальних і культурних прав, Зауваження загального порядку № 7 (1997)).

Як показують дослідження, програми переселення, що призводять до скорочення масштабів бідності, мають три основні відмінні риси:

- а) підготовка місця до переселення;
- б) вибір місця близько до можливостей працевлаштування; і
- с) добровільну участь людей, яких це стосується²⁶.

Адекватна компенсація повинна бути забезпечена заздалегідь

Всі уряди повинні надавати особам і громадам, які були примусово виселені, негайну реституцію, компенсацію та/або належне і достатнє альтернативне розміщення або землю відповідно до їх побажань і потреб після проведення таких, що задовольняють обидві сторони перемовин з особами або групами, яких це стосується.

Джерело: Комісія з прав людини, резолюція 1993/77.

Компенсація за житлові приміщення, землю і майно повинна надаватися до виселення. Вона може доповнювати інші заходи, включаючи переселення. З розрахунком суми компенсації завжди виникали проблеми, особливо в тих випадках, коли вона ґрунтувалась виключно на ринковій вартості будинків або притулків, які були змушені звільнити бідні жителі. Така компенсація не дозволяє людям отримати адекватне нове житло. Вона також не враховує роки економії і капіталовкладень на будівництво і благоустрій будинку та інші нематеріальні аспекти.

Справедлива і адекватна компенсація за всі втрати повинна включати втрати особистого, нерухомого та іншого майна або речей, включаючи права на таке майно або інтерес в ньому, а також матеріальні та соціальні втрати тих, кого виселяють. Компенсацію слід надавати за будь – який збиток, що піддається економічній оцінці, в установленому порядку і пропорційно серйозності порушення і обставинам кожного випадку, в тому числі за загибель або каліцтво; фізичну або психічну шкоду; упущені можливості, зокрема в області працевлаштування, освіти і отримання соціальних пільг; матеріальну шкоду та упущену вигоду, в тому числі втрату можливості заробітку; моральний збиток; і витрати на правову або експертну допомогу,

---

²⁶ UN-Habitat, «Participatory monitoring and evaluation of the impacts of project CMB/00/003: Phnom Penh urban poverty reduction project».

ліки і медичне обслуговування, а також на послуги психологічних та соціальних служб.

Грошова компенсація в жодному разі не повинна підміняти собою реальну компенсацію землею або доступом до ресурсів, що є загальним надбанням. У разі конфіскації землі виселена особа повинна отримати в якості компенсації земельну ділянку аналогічної або більш високої якості, розміру і вартості²⁷.

Досвід показує, що компенсація може спричинити за собою ряд труднощів і конфліктів, в тому числі бути пов'язаною з корупцією. Тому важливо забезпечити належне планування, чітку інформацію і транспарентність, а також доступні механізми надання скарг на всіх стадіях процесу.

Слід вживати всіх необхідних заходів для зведення до мінімуму наслідків виселень

При виселенні і переселенні необхідно вживати належних заходів по обліку особливих потреб вразливих груп населення, в тому числі щодо дітей (включаючи їх шкільне навчання), осіб, що проходять медичне лікування (в тому числі ВІЛ-інфікованих), інвалідів, вагітних жінок і престарілих. Коли це необхідно, особам, яких виселяють, має бути наданий доступ до психологічних і соціальних служб. Члени однієї і тієї ж великої родини не повинні бути роз'єднаними. Члени однієї і тієї ж громади, наскільки це можливо, не повинні відокремлюватися один від одного, щоб зберегти їх згуртованість і соціальні зв'язки. Це також важливо для того, щоб меншини і корінні народи могли користуватися своїми колективними правами на самобутність, мову, культуру або релігію.

Особи, що піддаються виселенню, повинні мати доступ до:

- a) найважливіших продуктів харчування, питної води та засобам санітарії;
- b) мінімально необхідного даху і житла;
- c) відповідного одягу;
- d) медичних послуг першої необхідності;
- e) джерел засобів до існування;
- f) корму для худоби і ресурсів, що є суспільною власністю, від яких вони залежали за минулих часів; і
- g) послуг освіти для дітей і установ по догляду за ними.

Слід враховувати, зокрема в плані дотримання вимог санітарії, питання недопущення переповненості і забезпечення недоторканності приватного

---

²⁷ Див. А/НRC/4/18, додаток I, пункт 60.

життя, з тим, щоб не допустити фізичної і сексуальної наруги над жінками та дітьми.

Успіх цих заходів слід оцінювати в короткостроковому, середньостроковому і довгостроковому плані за допомогою прозорих засобів і методів оцінки наслідків, що піддаються вимірюванню,

2. Зобов'язання під час виселень

Виселення повинні ретельно плануватися, і повинні розроблятися чіткі процедури, з тим, щоб не допустити порушень прав людини і забезпечити повагу людської гідності. Наприклад, вони не повинні проводитися при поганій погоді, в нічний час або коли існує ймовірність того, що людей немає вдома. Виселюваних не можна примушувати до руйнування своїх осель і споруд, і їм повинна надаватися можливість залишити при собі якомога більше речей. Виселення не повинні проводитися таким чином, щоб створювати загрозу для здоров'я або життя тих, кого виселяють, наприклад, слід уникати руйнування будинків і споруд в тих випадках, коли люди продовжують збирати свої речі.

Крім того, повинен бути дотриманий ряд процедурних вимог, включаючи:

- присутність представників влади;
- можливість присутності незалежних спостерігачів;
- чітка ідентифікація осіб, які проводять виселення;
- наявність офіційного дозволу на виселення;
- надання чіткої інформації про передбачувані дії.

При будь-якому правомірному застосуванні сили повинні дотримуватися принципи необхідності (тобто сила повинна застосовуватися лише тоді, коли немає інших ефективних способів виконання законного та невідкладного завдання) і пропорційності (тобто застосування сили має бути пропорційно поставленому законному завданню). Слід дотримуватися Основних принципів застосування сили і вогнепальної зброї посадовими особами з підтримання правопорядку та вимоги всіх національних або місцевих кодексів поведінки, що відповідають міжнародним правозастосовним та правозахисним стандартам.

Треба вживати заходів щодо захисту тих, кого виселяють, від нападів або погроз за участю третіх сторін, в тому числі від гендерного насильства. Залишене майно повинно бути захищене від злочинства і мародерства.

3. Зобов'язання після виселення

Після виселення має бути негайно вжито всіх заходів для надання допомоги, включаючи надання медичних послуг.

У місцях переселення в короткостроковому, середньостроковому і довгостроковому плані має бути вжито заходів з врегулювання цілої низки питань, зокрема:

- потреби тих осіб, кого виселяють, після виселення;
- наслідки виселення для громади, особливо з точки зору засобів до існування;
- додаткові витрати, викликані переселенням і пов'язані з розташуванням нового місця проживання;
- стабільність і якість послуг, що надаються;
- можливість громади продавати і перевозити свою продукцію;
- стабільність нового місця проживання;
- взаємодія з оточуючими громадами;
- забезпечення гарантованого володіння.

С. ОБОВ'ЯЗКИ ІНШИХ СТОРІН

Як зазначалося вище, держави також зобов'язані захищати права людини всіх груп населення від третіх сторін і недержавних суб'єктів. До цього треба додати, що зростає розуміння того, якою мірою інші суб'єкти суспільства — приватні особи, мідурядові і неурядові організації та комерційні підприємства — несуть обов'язки щодо заохочення і захисту прав людини, в тому числі не надаючи прямого або непрямого сприяння примусовому виселенню людей.

Установи системи Організації Об'єднаних Націй та міжнародні фінансові установи

Організація Об'єднаних Націй, міжнародні фінансові установи та донори можуть бути прямо або побічно пов'язані з діяльністю, яка в кінцевому рахунку призводить до примусових виселень. Ця діяльність може полягати в здійсненні інфраструктурних проектів та проектів розвитку, а також в участі у складанні і розробленні політики і законів, пов'язаних із забезпеченням житлом і землекористуванням. Тому істотно важливо створювати прозорі і підзвітні механізми для забезпечення того, щоб в результаті цих дій не здійснювалися порушення прав людини.

У своєму Зауваженні загального порядку № 2 (1990) про міжнародні заходи в області надання технічної допомоги Комітет з економічних, соціальних і культурних прав також підкреслив, що всі органи і установи Організації Об'єднаних Націй, що займаються будь-яким аспектом міжнародного співробітництва в області розвитку, повинні забезпечувати, щоб закріплені

в Пакті права повністю враховувалися на кожному етапі здійснення проекту в області розвитку.

Протягом останніх років в зв'язку з проведеними Генеральним секретарем реформами Організації Об'єднаних Націй особливо наголошувалося на ролі і обов'язках установ системи Організації Об'єднаних Націй і міжнародних фінансових установ щодо прав людини. У 2003 році установи Організації Об'єднаних Націй дійшли до загального розуміння, що всі програми розвитку і надання допомоги повинні передбачати здійснення прав людини і керуватися правозахисними принципами і стандартами. У цьому контексті дотримання правозахисного підходу, щ був розглянутий раніше, є обов'язковою вимогою.

Всесвітній банк, Організація економічного співробітництва і розвитку (ОЕСР) і такі регіональні фінансові установи, як Африканський банк розвитку, Азіатський банк розвитку, Європейський банк реконструкції і розвитку і Міжамериканський банк розвитку, прийняли керівні принципи з питання про переселення і/або переміщення населення з метою зниження масштабів людських страждань, пов'язаних з насильницькими виселеннями.

Міжнародна фінансова корпорація

Стандарт діяльності 5:

Придбання земельних ділянок і вимушене переселення

2. Неналежна організація вимушеного переселення може стати причиною довготермінових труднощів і зубожіння серед співтовариств і осіб, яких це стосується, а також завдати екологічний збиток і мати негативні соціально-економічні наслідки для стану і розвитку територій, на які вони переміщаються. Через такі чинники слід уникати вимушеного переселення. Однак там, де уникнути його не виявляється можливим, вимушене переселення необхідно звести до мінімуму, а належні заходи щодо пом'якшення негативних наслідків для переселених осіб і приймаючих співтовариств повинні бути ретельно сплановані і здійснені. Досвід показав, що безпосередня участь клієнта в процесі переселення може зробити здійснення цього процесу менш витратним, більш ефективним і своєчасним, а також дає можливість застосувати інноваційні підходи в плані поліпшення економічного стану людей, яких торкається переселення.

Група Світового банку створила такі механізми для нагляду за здійсненням внутрішніх процедур і керівних принципів, як Інспекційна група та Радник з питань дотримання/Омбудсмен. Деякі справи, що розглядалися ними, були пов'язані з насильницькими виселеннями.

Інспекційна група Світового банку визнає концепцію проекту такою, що не відповідає вимогам

Спочатку Проект землекористування та землепорядкування був затверджений в лютому 2002 року на суму, що становить 23,4 млн. дол. США. Він був спрямований на:

- a) розробку належної національної політики і нормативно-правової бази та створення установ з питань землеустрою;
- b) надання і реєстрацію прав власності в сільських і міських районах охоплених проектом провінцій; і
- c) створення ефективної і транспарентної системи землеустрою. У своїй доповіді за результатами розслідування²⁸ Незалежна група Світового банку знайшла ряд недоліків, в тому числі ті, які зазначені нижче.

Група зазначає, що примусові виселення не є новим явищем для Камбоджі і, як було зазначено в ході проведеної Світовим банком оцінки рівня бідності в Камбоджі, здійснювалися в Пномпені задовго до підготовки Проекту. Оскільки сфера дії Проекту включала найбільші міські поселення, в тому числі Пномпень, який входив в число охоплених проектом провінцій, участь в цьому проекті була пов'язана з істотним репутаційним ризиком для Світового банку. Група зазначає, що концепція Проекту не враховувала належним чином цю важливу проблему і репутаційний ризик.

Незважаючи на чіткі висновки незалежного огляду і неодноразові висновки керівництва Банку за результатами інспектування, в яких вказувалося на те, що механізми врегулювання суперечок не відповідають вимогам, що пред'являються, особливо в тих випадках, коли задіяні впливові сторони, керівництвом Банку не було вжито конкретних заходів щодо подолання цих негативних наслідків.

^a Inspection Panel, "Investigation Report — Cambodia: Land Management and Administration Project (Credit No. 3650 — KH)", Report No. 58016-KH, 23 November 2010, p. 83.

Виселення, пов'язані з високими репутаційними ризиками для влади, приватних підприємств та інвесторів. Невдоволення і насильство, прямо або побічно спричинені виселеннями, можуть мати довгострокові наслідки.

Приватний сектор

Підприємства та приватний сектор є важливими гравцями, коли мова йде про забезпечення житлом і землекористування. Приватний сектор — видобувні підприємства, ріелтєрські компанії, забудовники, будівельні фірми та компанії, що забезпечують інфраструктуру, — можуть вчиняти дії, що

---

²⁸ Див. А/HRC/13/33/Add.2, пункт 12.

призводять до примусового виселення. Це особливо стосується ситуацій, коли будуються великі греблі та інші проекти з освоєння території, пов'язані з видобутком корисних копалин, наприклад нафти та газу. Землевласники, приватні власники житла, житлові контори і фірми з торгівлі нерухомістю також можуть сприяти порушенню права на достатнє житло, зокрема, при проведенні ними примусових виселень.

Останнім часом в умовах всесвітнього підвищення цін на продовольство і джерела енергії приватні інвестори і уряди стали проявляти підвищений інтерес до придбання або довгострокової оренди великих ділянок сільськогосподарських земель. Це можна пояснити прагненням виробляти агропаливо в якості альтернативи викопному паливу; довгостроковими стратегіями деяких країн по досягненню продовольчої безпеки в умовах зростання чисельності їх населення і виснаження природних ресурсів, включаючи водні ресурси; заходами, вжитими в зв'язку зі зміною клімату; а також спекуляцією в очікуванні зростання цін на сільськогосподарські землі в майбутньому.

Хоча на державах лежить головна відповідальність за забезпечення дотримання прав людини приватними гравцями, приватні підприємці, згідно з Керівним принципом підприємницької діяльності в аспекті прав людини, несуть відповідальність за дотримання всіх прав людини, включаючи заборону примусового виселення. Керівні принципи були затверджені Радою з прав людини Організації Об'єднаних Націй в його резолюції 17/4, що зробило їх авторитетною глобальною нормою поведінки для всіх приватних підприємств в тому, що стосується недопущення і запобігання негативним наслідкам своєї діяльності для здійснення прав людини. Керівні принципи були також затверджені великою кількістю приватних підприємств, організацій громадянського суспільства, національними та регіональними установами та іншими групами зацікавлених сторін, що ще більше зміцнило їх статус як ключового нормативного документа, який стосується підприємницької діяльності в аспекті прав людини.

2011 року Комітет з ліквідації дискримінації щодо жінок рекомендував Ефіопії «забезпечувати, щоб договори на оренду землі з іноземними компаніями не призводили до насильницького виселення і переміщення всередині країни ... місцевого населення».

Джерело: CEDAW /C/ETH/CO/6-7.

IV. МОНІТОРИНГ І ЗВІТНІСТЬ В КОНТЕКСТІ ПРИМУСОВИХ ВИСЕЛЕНЬ

Механізми звітності мають ключове значення для забезпечення того, щоб держави дотримувалися своїх зобов'язань щодо заборони примусового виселення. Моніторинг здійснюється на національному, регіональному та міжнародному рівнях за участю цілого ряду суб'єктів, таких як сама держава, НУО, національні правозахисні установи (НПЗУ) і міжнародні правозахисні механізми. Хоча ці механізми відіграють важливу і корисну роль для забезпечення дотримання прав людини на місцях, не слід недооцінювати і роль громадянського суспільства. Ці механізми найбільш ефективні, коли вони застосовуються за участю громадянського суспільства і громад, яких це стосується, що підвищує їх можливості по досягненню позитивних змін на місцевому рівні.

A. НАЦІОНАЛЬНА ЗВІТНІСТЬ ТА МОНІТОРИНГ

Законодавчий і судовий захист

Міжнародні стандарти в області прав людини, що мають обов'язкову юридичну силу, повинні прямо і безпосередньо застосовуватись у внутрішній правовій системі кожної держави-участниці, дозволяючи, тим самим, особам домагатися забезпечення здійснення своїх прав через національні суди та інші органи правосуддя²⁹. І дійсно, заборона примусового виселення стає більш ефективною в тих випадках, коли засоби захисту передбачені у внутрішньому праві. Такі засоби захисту мають широкий діапазон — від прямого права на достатнє житло і заборони примусового виселення до введення норм, що регулюють питання володіння, і належних правових процедур для тих, кому загрожує виселення.

В Конституції Південної Африки можна знайти приклад конституційного права на достатнє житло і відповідної заборони примусового виселення. У Конституції цієї країни також чітко вказується, що зміст прав людини, що захищаються Конституцією, має базуватися на міжнародних стандартах.

---

²⁹ Комітет з економічних, соціальних і культурних прав, Зауваження загального порядку-ку № 9 (1998) про застосування Пакту у внутрішньому праві.

Конституція Південної Африки (стаття 26)

Будь-яка особа має право на доступ до достатньої оселі.

Держава повинна вживати розумних законодавчих та інших заходів в межах наявних у неї ресурсів для забезпечення прогресивного здійснення цього права.

Ніхто не може бути виселений із свого будинку, а його будинок не може бути зруйнований без судового ордеру, рішення про видачу якого приймається після розгляду всіх відповідних обставин справи. Жодне законодавство не може допускати суперечливих виселень.

У цьому контексті примітним прикладом забезпечення дотримання прав на житло на національному рівні стало рішення **Конституційного суду Південної Африки** за справою *Муніципалітет Порт-Елізабет проти незаконних мешканців 2004 року*. У цьому рішенні Конституційний суд розглянув питання про те, чи можна виселити невелику громаду з неформального поселення на приватній землі. Згідно із законодавством Південної Африки, в таких випадках виселення повинні бути «справедливими і неупередженими». Грунтуючись на гарантованому Конституцією праві на достатнє житло, Суд виніс постанову про те, що, оскільки в разі виселення ця громада стане бездомною, суди не повинні затверджувати накази про виселення навіть з приватної землі.

У конституціях інших країн право на достатнє житло може бути прямо не оговорено, проте вони можуть містити посилання на міжнародні договірні зобов'язання, що мають обов'язковий характер для внутрішнього права, або містити директивні принципи державної політики, які можуть використовуватися для інформування про зміст соціальних прав, що мають юридично зобов'язуючий характер.

Застосування директивних принципів в Конституції Індії

Директивні принципи державної політики, зазначені у частині IV Конституції, являють собою директивні вказівки державі направляти формування демократії в економічній і соціальній сфері. Вони пов'язані з правом на достатність коштів для існування. Вони використовувалися судами для тлумачення забезпечених юридичним захистом прав таким чином, щоб захистити від примусового виселення.

Манека Ганді проти Індійського союзу (1978 рік): первинний прецедент; при розгляді цієї справи Верховний суд постановив, що положення Конституції про право на життя повинні розумітися як право на «гідне життя». (1978 рік).

Френсіс Корелі проти Союзної території Делі (1981 рік): при розгляді цієї справи, посилаючись на справу Манека Ганді, Верховний суд заявив, що право на життя включає право жити в умовах, що дозволяють зберігати людську гідність і все те, що з цим пов'язано, зокрема, задоволення

таких елементарних потреб, як потреби в достатньому харчуванні, одязі і житлі.

Ольга Телліс проти Муніципальної корпорації Бомбея (1985 рік): під час розгляду цієї справи Верховний суд зробив висновок, що примусове виселення призведе до позбавлення засобів до існування, — посилаючись на Директивні принципи, що містяться в Конституції, як на норми, на які можна посылатися для обґрунтування забезпечення права на життя судовим захистом. Він далі зазначив, що можливість заробляти на життя є істотно важливою для життя і тим самим примусові виселення призведуть до порушення права на життя, закріпленого в статті 21 Конституції.

Рам Прасад проти Голови Портового тресту Бомбея (1989 рік): під час розгляду цієї справи Верховний суд виніс розпорядження про те, щоб відповідні органи державної влади не виселяли 50 сімей, які проживають в трущобах, до тих пір поки їм не буде забезпечено альтернативне місце проживання.

У Сполученому Королівстві прийняття Закону 1977 року про захист від виселення показало, які заходи можуть бути передбачені в законодавстві для захисту від примусового виселення. У ньому пропонуються чотири основні сфери захисту. По-перше, в ньому вводиться кримінальна відповідальність за незаконне виселення або залякування. По-друге, землевласник повинен поважати права власників і орендарів житла. По-третє, до будь-якого виселення має бути проведений судовий розгляд. І нарешті, в Законі міститься вимога про те, що в разі виселення, особи, які підпадають під нього, повинні отримувати належне і своєчасне повідомлення.

Німеччина, Конституція Землі Бранденбург (1992 рік), стаття 47, яка стосується забезпечення житлом:

- 1) В межах своїх повноважень земельні влади зобов'язані забезпечити здійснення права на достатнє житло, зокрема шляхом сприяння набуттю будинків у власність і розробки програм будівництва соціального житла, надання захисту власникам та орендарям житла і виділення субсидій на оренду житла.
- 2) Виселення з місця проживання може здійснюватися лише за наявності альтернативного місця проживання. При оцінці інтересів особлива увага повинна приділятися важливості надання придатного для проживання житла.

Національні правозахисні установи

НПЗУ консультують уряд і рекомендують зміни в політиці і законодавстві, розглядають скарги, проводять розслідування, заохочують ратифікацію і здійснення міжнародних договорів про права людини, а також на-

дають підготовку і підвищують рівень обізнаності населення³⁰. НПЗУ іноді наділяються квазісудовими функціями і повноваженнями щодо сприяння розробці законодавства. Значна частина таких установ називається комісіями або омбудсменами.

Державний захисник Грузії в різних доповідях порушував питання про примусове виселення і про процедури, що не відповідають вимогам, які з ними пов'язані³¹.

Національні комісії з прав людини і заборона примусового виселення

Національна комісія з прав людини Кенії розробила конкретну програму моніторингу здійснення економічних, соціальних і культурних прав; заохочення цих прав; розгляду порушень цих прав; а також проведення досліджень і підготовки доповідей з питань, пов'язаних з їх здійсненням. Займаючись цією роботою, Комісія, зокрема, приділяла увагу примусовим виселенням і неформальним поселенням. Вона також співпрацює з міністерствами та організаціями, що займаються питаннями забезпечення житлом, з метою розробки національних керівних принципів для запобігання примусових виселень і надання відповідних засобів правового захисту.

Джерело: Кенійська національна комісія з прав людини (www.knchr.org).

Організації громадянського суспільства та громади

Громади, асоціації за місцем проживання, організації громадянського суспільства та національні і міжнародні НУО відіграють найважливішу роль в підвищенні рівня обізнаності і проведенні моніторингу примусових виселень. У багатьох випадках вони змогли притягнути до відповідальності органи влади або фінансові установи за скоєні ними дії. Разом з тим, вони також відіграють ключову роль у наданні пропозицій стосовно альтернатив примусовим виселенням і зміні підходів до вирішення проблеми.

Перепис з метою боротьби з виселенням: Ми, невидимі

Одним з найперших прикладів перепису неформальних поселень був «народний перепис» жителів мешканців Бомбея (Мумбаї), Індія. Опис цієї акції було опубліковано в 1985 році під назвою «Ми, невидимі — перепис жителів мостових». Цей перепис було розпочато і спільно організовано Товариством сприяння розвитку місцевих ресурсних центрів (СПАРК)

---

³⁰ Див. Резолюцію 48/134 Генеральної Асамблеї про національні заклади, що займаються заохоченням і захистом прав людини («Паризькі принципи»).

³¹ Див., наприклад, "The situation of human rights and freedoms in Georgia 2010" и "Report on the human rights situation of internally displaced persons and conflict-affected individuals in Georgia, January – July 2010".

і Товариством за спільні наукові дослідження в Азії (Пріа) у відповідь на дивовижний парадокс:

Парадоксально, що мешканців мостових, з одного боку, чудово видно — в Бомбеї немає жодного, хто б їх не **бачив**, — проте, з іншого боку, вони практично **невидимі**. [...]

В ході проведення перепису проводилися наради за участю жителів мостових для обговорення і роздумів над такими питаннями, як і чому цей перепис є важливим і як слід використовувати отриману інформацію. Люди отримували інформацію на всіх стадіях процесу. Щоб зняти будь-які страхи і підозри, з людьми проводилися роз'яснення з приводу використовуваних в ході перепису анкет. Кожному району в письмовому вигляді повідомлялося про отримані по ньому даних і надавалася доповідь відповідною мовою. Мета полягала в тому, щоб використовувати отриману інформацію для розвіювання різних негативних уявлень про жителів мостових і тим самим домогтися того, щоб вони отримали «законну» видимість. Вони були переконані, що отримана інформація змусить органи влади визнати жителів мостових і «в тій чи іншій мірі не допустити руйнування їхніх будинків» (СПАРК і Пріа, 1988 рік).

Джерело: UN-Habitat and GLTN, Count Me In: Surveying for tenure security and urban land management (2010), p. 15.

Таїланд: спільне землекористування в Бангкоку

Невелика, розташована уздовж каналу громада скваттерів Клонг Лумноон, коли люди переселилися сюди в 1984 році, перебувала далеко від інших поселень. Однак до 1997 року цей район почав облагороджуватися і землевласник прийняв рішення їх виселити і розпочати комерційне освоєння цієї землі. Деякі жителі погодилися отримати запропоновані землевласником гроші і поїхали. Однак 49 домашніх господарств, робота яких знаходилася поблизу і яким ніде було більше жити, боролися за те, щоб лишитися, і ця боротьба з землевласником за те, щоб не допустити виселення, була тривалою і запеклою.

Зрештою, жителі цього району встановили зв'язок з широкою мережею громад, що проживають уздовж каналу людей в Бангкоку, які показали їм, яким чином потрібно організувати свої дії, як вести справи з окружною владою каналу, і допомогли їм створити групу зі збору заощаджень. Деякі старші представники лідерів громад з цієї мережі надали допомогу в узгодженні компромісного рішення про спільне землекористування, відповідно до якого землевласник погодився продати людям невелику ділянку землі для розміщення там житла в обмін на повернення решти землі.

Джерело: Housing the Poor in Asian Cities — Eviction, p. 19, см. на www.codi.or.th.

При виконанні окремими відділеннями функцій посередника людям навіть вдалося збити в переговорах з землевласником ціну на землю за їхню частину ділянки нижче ринкової вартості до рівня 21 дол. США за квадратний метр. Зареєструвавшись в якості кооперативу, громада взяла позику у Інституту розвитку громадських організацій (КОДІ), установи, підвідомчої уряду Таїланду, з метою колективного викупу землі.

Потім представники громади Клонг Лумноон спільно з молодими архітекторами з КОДІ розробили ефективний проект для будівництва 49 будинків і розробки чотирьох моделей недорогих будинків для домогосподарств, які мали перебудовувати своє житло. Перші три моделі передбачали кімнати, які в кінцевому вигляді були переобладнані пізніше після виплати цими домашніми господарствами своїх земельних та житлових позик і отримання відповідних готівкових коштів або придбання будівельних матеріалів.

Жителі також зарезерували чотири ділянки землі для нового проекту громадського центру, який вони розробили в тісній співпраці з молодими архітекторами. Центр громади, побудований самими жителями, має також дитячий садочок. Всі роботи з планування та будівництва інфраструктури були виконані самими жителями, які отримали субсидію по лінії Програми КОДІ з благоустрою громади Баан Манконг.

Джерело: Housing the Poor in Asian Cities — Eviction, p. 19, см. на www.codi.or.th.

В. РЕГІОНАЛЬНА ПІДЗВІТНІСТЬ

Примусові виселення були засуджені регіональними правозахисними механізмами, наприклад:

- Африканською комісією з прав людини і народів на підставі розгляду статей 14, 16 і 18 (1) Африканської хартії прав людини і народів та Принципів і керівних настанов щодо здійснення економічних, соціальних і культурних прав, що містяться в Африканській хартії прав людини і народів³²;
- Міжамериканською комісією з прав людини на підставі розгляду статей 11 та 21 Американської конвенції з прав людини³³;
- Європейським судом з прав людини на підставі розгляду статті 8 Європейської конвенції про захист прав людини і основоположних свобод та статті 1 Першого протоколу до неї³⁴;

---

³² Див., наприклад, *the Social and Economic Rights Action Center and the Center for Economic and Social Rights v. Nigeria*, communication 155/96, Judgement of May 2002.

³³ Див., наприклад, *Al Aro, Intuango v. Colombia*, Report No. 75/01, Case No. 12.266 (10 October 2001)

³⁴ Див., наприклад, *Selcuk and Asker v. Turkey*, application Nos. 23184/94 and 23185/94, Judgement of 24 April 1998.

- Європейським комітетом з соціальних прав на підставі розгляду статей 16 і 31 Європейської соціальної хартії (переглянутої)³⁵.

Центр дій з соціальних і економічних прав і Центр з економічних і соціальних прав проти Нігерії

Хоча в Африканській хартії прав людини і народів не міститься прямої гарантії прав на житло, в низці її статей в порядку презумпції такий захист забезпечується, про що свідчать рішення Африканської комісії з прав людини і народів, яка також ґрунтувалася на зауваженнях загального порядку № 4 (1991) і № 7 (1997) Комітету з економічних, соціальних і культурних прав.

У справі Центр дій з соціальних і економічних прав і Центр з економічних і соціальних прав проти Нігерії Африканська комісія визнала, що «сукупні наслідки статей 14 [право на майно], 16 [право на здоров'я] і 18 (1) [захист родини] зводяться до закріплення в Хартії права на притулок або житло».

Уповноважений з прав людини Ради Європи, в обов'язки якого входить сприяння обізнаності про права людини і дотримання прав людини в державах — членах Ради Європи, також порушував питання щодо примусових виселень, зокрема в зв'язку з дискримінацією щодо конкретних груп населення, і в тому числі заявляв, що виселення не повинні відбуватися без надання альтернативного житла³⁶.

Примусові виселення порушують положення про захист сім'ї

2004 року Європейський комітет з соціальних прав розглянув колективну скаргу про дискримінацію щодо рома в Греції. У скарзі зверталася увага на три аспекти прав на житло та землю, в тому числі на систематичне виселення ромів з місць або з осель, які, як вважається, займаються ними незаконно.

Комітет ухвалив, що ці факти порушують статтю 16 Європейської соціальної хартії про право сім'ї на соціальний, правовий та економічний захист.

Європейський комітет з соціальних прав ґрунтувався на принципі неподільності, взаємозалежності і взаємопов'язаності прав людини і зазначив, що право на житло дозволяє здійснювати багато інших прав (цивільні і політичні, а також економічні, соціальні і культурні) і має для сім'ї першорядну важливість. Комітет заявив, що зобов'язання сприяти наданню житла та забезпечувати житло поширюється на гарантію від незаконного виселення.

Джерело: European Roma Rights Centre v. Greece, Complaint No. 15/2003, Decision on the merits, 8 December 2004.

---

³⁵ Див., наприклад, *European Roma Rights Center v. Greece, Complaint No. 15/2003, Decision on the merits, 8 December 2004* и *European Roma Rights Center v. Italy, Collective Complaint No. 27/2004, Decision on the merits, 7 December 2005.*

³⁶ Див., наприклад, "Report by Thomas Hammarberg, Commissioner for Human Rights of the Council of Europe, following his visit to Italy on 13–15 January 2009", CommDH(2009)16.

С. МІЖНАРОДНИЙ МОНІТОРИНГ

Договірні органи Організації Об'єднаних Націй

Нагляд за здійсненням основних договорів в царині прав людини Організації Об'єднаних Націй здійснюється комітетами незалежних експертів, які часто називаються договірними органами, наприклад Комітетом з економічних, соціальних і культурних прав. Ці комітети виносять як заключні зауваження за періодичними доповідями держав-учасників цих договорів, так і тематичні зауваження загального порядку, в яких виносяться експертні рекомендації державам в тому, що стосується їх зобов'язань, що випливають з конкретного договору. Деякі комітети мають також *механізми розгляду скарг*, що дозволяють приватним особам представляти заяви про можливі порушення прав людини, включаючи примусові виселення, вчинені щодо них. У зв'язку з цим набуття чинності Факультативним протоколом до Міжнародного пакту про економічні, соціальні і культурні права надає ще одну можливість для направлення індивідуальних скарг на примусові виселення.

Крім Комітету з економічних, соціальних і культурних прав, заключні зауваження, пов'язані з примусовими виселеннями, виносяться також рядом інших комітетів. Комітет з прав людини розглядає примусові виселення в зв'язку з принципом недискримінації та захисту від свавільного або незаконного посягання на недоторканність житла, як це гарантується в Міжнародному пакті про громадянські і політичні права. Комітет з ліквідації всіх форм дискримінації щодо жінок також висловив серйозну заклопотаність щодо примусових виселень і їх наслідків для розвитку і поліпшення становища жінок.

Заключні зауваження Комітету з економічних, соціальних і культурних прав: Камбоджа

Комітет наполегливо закликає державу-учасника до створення належної нормативно-правової бази ввести мораторій на всі виселення ... щоб забезпечити захист прав людини всіх камбоджійців, включаючи корінні народи. ... Комітет наполегливо рекомендує державі-учасниці в першочерговому порядку проводити відкриті, широкі і реальні консультації з населенням, якого це стосується, та громадами до початку реалізації проектів із забудови та оновлення міст і забезпечити, щоб особи, які зазнали примусових виселень зі свого житла, отримали достатню компенсацію і/або їм було надано інше житло відповідно до керівних принципів, прийнятих Комітетом в його Зауваженні загального порядку № 7 (1997) про примусові виселення, а також гарантувати, щоб на час переселення в районах переселення надавалися основні послуги, включаючи постачання питної води, електропостачання та санітарно-гігієнічні послуги, і були належні об'єкти інфраструктури, включаючи школи, медичні установи та транспорт.

Джерело: Е/С.12/КНМ/СО/1.

Комітет з прав людини та Комітет проти тортур також приймають індивідуальні скарги, що стосуються примусового виселення³⁷. Комітет з ліквідації расової дискримінації розглядає питання про загрозу примусового виселення по лінії своєї процедури раннього попередження і негайних дій³⁸ в рамках якої увага відповідних держав звертається на нагальні питання, не охоплені звичайними процедурами цього комітету за поданням доповідей і моніторингу. У 2011 році Комітет з прав людини виніс рекомендацію про застосування тимчасових заходів з метою запобігання примусового виселення однієї з громад рома в Болгарії³⁹.

Заключні зауваження Комітету з ліквідації расової дискримінації: Сполучене Королівство

Комітет глибоко шкодує про те, що держава-учасник наполягає на негайному виселенні громад циган і «кочівників» з території сільськогосподарської компанії «Дейл» в графстві Ессекс, не чекаючи завершення пошуків і надання іншого місця для проживання членів цих громад, яке буде відповідати їх культурним потребам. Комітет також висловлює жаль з приводу нездатності держави-учасниці допомогти цим громадам в пошуках іншого відповідного місця для проживання (стаття 5 е) iii)).

Комітет наполегливо закликає державу-учасницю зупинити плановане виселення, яке позначиться, насамперед, на умовах життя сімей, особливо жінок і дітей, і створить додаткові труднощі. Комітет переконливо рекомендує державі-учасниці знайти варіант переселення цих громад, з урахуванням їх культурних потреб, до початку виселення. Державі-учасниці слід забезпечити, щоб виселення в будь-якому випадку проводилося відповідно до закону і в порядку, що забезпечує повагу до людської гідності всіх представників цієї громади, згідно з міжнародними і регіональними правозахисними нормами.

Джерело: CERD/C/GBR/CO/18-20.

Спеціальні процедури Організації Об'єднаних Націй

«Спеціальні процедури» — це загальна назва створених і керованих Радою з прав людини механізмів з розгляду проблем, що викликають заклопотаність у всіх частинах світу. Хоча вони мають різні повноваження, вони зазвичай відстежують і вивчають стан в царині прав людини в конкретних

---

³⁷ Див. Комітет проти тортур, *Хайрізі Дземайль та інші проти Югославії*, повідомлення № 161/2000.

³⁸ Див., наприклад, його лист уряду Словаччини від 10 серпня 2010 года. Найдьонова та ін. проти Болгарії.

³⁹ Найдьонова та ін. проти Болгарії.

країнах або найважливіші проблеми, пов'язані з правами людини, у всьому світі і представляють публічні доповіді з цих питань.

Їхні методи роботи включають проведення місії по країнах; розслідування проблем, що викликають заклопотаність; розгляд повідомлень від приватних осіб або груп осіб стосовно передбачуваних порушень, включаючи порушення, пов'язані з примусовим виселенням, і, коли це необхідно, звернення уваги держав на передбачувані порушення; а також щорічні доповіді Генеральної Асамблеї та Ради з прав людини.

Спеціальний доповідач з питання про достатнє житло з самого початку своєї роботи приділяв особливу увагу примусовим виселенням, представляючи відповідні доповіді і проводячи роботу з відновлення порушених прав. 2007 року Спеціальний доповідач розробив Основні принципи і Настанови, що стосуються виселень і переміщень з міркувань розвитку, в яких дається вельми докладна інформація про заборону примусового виселення і тих вимогах, які слід виконувати до, під час і після виселень в разі їх неминучості. Значна кількість цих вимог розглядається в цьому Викладі фактів.

Спеціальний доповідач з питання про право на харчування також часто порушував питання про примусові виселення з землі, оскільки такі виселення часто пов'язані з порушенням права на харчування. Спеціальний доповідач розглядав питання про заборону примусового виселення із землі в тих випадках, коли воно зачіпає корінні народи, а також дрібних землевласників, пастухів, скотарів і рибалок і закликав міжнародні органи з прав людини посилити право на землю і в повній мірі враховувати пов'язані з землею питання при забезпеченні дотримання права на достатнє харчування.

Крім того, відстежували, вивчали і представляли відповідні доповіді щодо примусових виселень низка інших мандатаріїв спеціальних процедур, наприклад:

- Спеціальний доповідач з питання щодо насильства стосовно жінок;
- Спеціальний доповідач з питання щодо права корінних народів;
- Спеціальний доповідач з питання щодо права людини внутрішньо переміщених осіб;
- Спеціальний доповідач з питання щодо сучасних форм расизму;
- Спеціальний доповідач з питання щодо становища правозахисників;
- Спеціальний доповідач з питання щодо тортур;
- Незалежний експерт з питань меншин;
- Спеціальний доповідач з питання про права людини і крайнього зурбожіння⁴⁰.

---

⁴⁰ Перелік усіх мандатаріїв спеціальних процедур, а також інформацію про їх мандати і контакти див. на www.ohchr.org.

Мандатарії спеціальних процедур можуть отримувати індивідуальні скарги або скарги груп осіб або громад, які стикаються з примусовими виселенням, або НУО, що їх представляють, і вживати відповідних заходів. Такі заходи особливо корисні для попередження, стримування примусових виселень або надання відповідних засобів правового захисту.

Прохання про вжиття негайних заходів можуть представлятися мандатарію спеціальних процедур Ради з прав людини за наступною адресою:

United Nations special procedures

OHCHR-UNOG

8–14 avenue de la Paix

CH-1211 Geneva 10

Switzerland

e-mail: urgent-action@ohchr.org

Місії Організації Об'єднаних Націй зі встановлення фактів

Нарешті, в надзвичайних ситуаціях можуть організовуватися місії високого рівня зі встановлення фактів з повноваженнями з розслідування порушень прав людини, включаючи примусові виселення. 2005 року Генеральний секретар Організації Об'єднаних Націй призначив Спеціального представника з питань населених пунктів для розслідування масових насильницьких виселень у Зімбабве та представлення відповідної доповіді. У доповіді містився докладний виклад фактів, правовий аналіз та рекомендації уряду Зімбабве, а також Організації Об'єднаних Націй та міжнародному співтовариству. У своїй роботі міжнародні комісії з розслідування часто розглядають випадки примусового виселення та переміщення, зокрема в Лівії (A/HRC/17/44) та в Сирійській Арабській Республіці (A/HRC/23/58).

Запити надсилати на адресу:

Centre for Human Rights
United Nations Office at Geneva
8–14, Avenue de la Paix
1211 Geneva 10, Switzerland
tel: (41 22) 917 3968; fax: (41 22) 917 0099
e-mail: atikhonov.hchr@unog.ch

New York Office:
Centre for Human Rights
United Nations
New York, N.Y. 10017
USA

Інформаційне видання

ПРИМУСОВІ ВИСЕЛЕННЯ І ПРАВА ЛЮДИНИ

**Виклад фактів № 25
(Rev. 1)**

Третє видання, стереотипне

Відповідальний за випуск і редактор

Є. Ю. Захаров

Комп'ютерна верстка

О. А. Мірошниченко

Підписано до друку 01.04.2020
Формат 60×84¹/₁₆. Папір офсетний. Гарнітура JournalSans
Умов. друк. арк. 3,72. Облік.-вид. арк. 3,70
Наклад 250 прим. Зам. № ПЛ-03/20

ГО «ХАРКІВСЬКА ПРАВОЗАХИСНА ГРУПА»
61002, Харків, а/с 10430
<http://khp.org>
<http://library.khp.org>

Друк: ТОВ «ВИДАВНИЦТВО „ПРАВА ЛЮДИНИ“»
61002, м. Харків, вул. Дарвіна 7, кв. 35
ел. пошта: distribution.hr.publisher@gmail.com

ДЛЯ НОТАТОК